

Trocha (víc) historie (snad) nikoho nezabije...

- 1896: objev radioaktivity (H.A.Becquerel)
- 1932: objeveny neutrony
- 1938: O. Hahn vysvětlil „uranovou anomálii“, kdy při ozařování n nevzniká jeden těžší isotop, ale hned několik lehčích
- 2. 12. 1942: 1. jaderný reaktor – Chicago
- 16. 7. 1945: 1. využití štěpné reakce – bomba – Trinity desert v Novém Mexiku
- srpen 1945: uranová bomba – Hiroshima
plutoniová bomba - Nagasaki
- 1954: 1. jaderná elektrárna – Obninsk
- 26. 4. 1986: Černobyl (4. blok)
- dodnes už více než 6000 reaktorů

<http://hp.ujf.cas.cz/~wagner/prednasky/>

Jaderná reakce je jaderná přeměna vyvolaná vzájemným působením (srážkou) s jinými jádry nebo částicemi.

Každá jaderná reakce musí splňovat **zákony zachování**.

Jde o experimentálně ověřené obecné vztahy odrážející symetrie hmoty, prostoru a času.

Jde zejména o:

1. zákon zachování energie;

2. zákon zachování hybnosti;

ZZE a zákon zachování hmotnosti jsou podle teorie relativity propojeny v jeden zákon: zákon zachování relativistické energie.

3. zákon zachování elektrického náboje;

4. zákon zachování počtu nukleonů;

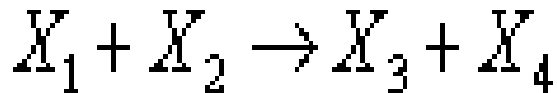
Dalšími zákony jsou např. zákon zachování počtu [baryonů](#), [leptonů](#), [zákon zachování parity](#), ...

To jsou zákony, které v makrosvětě nemají příliš dobré analogie.

Z hlediska energetické bilance mohou být jaderné reakce:

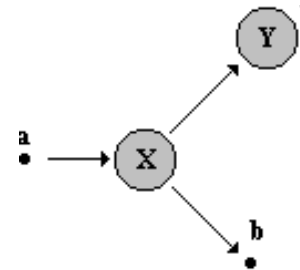
1. endoenergetické reakce - energii je nutno reakci dodat z okolí;
2. exoenergetické reakce - energie se při reakci uvolňuje.

Z praktického hlediska je zájem zejména o exoenergetické reakce.

$$\Delta m = m(X_3) + m(X_4) - [m(X_1) + m(X_2)]$$

$$Q = -931,5 \cdot \Delta m \quad \text{MeV}$$

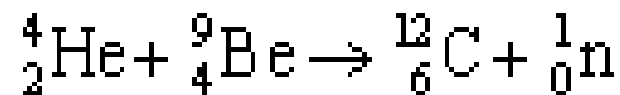

1 atomová hmotnostní jednotka = $1,661 \times 10^{-27}$ kilogramů

1. jaderná reakce vyvolaná uměle byla uskutečněna Rutherfordem v r. 1919 při ostřelování dusíku částicemi α :

Povedlo se tak uskutečnit sen alchymistů: přeměnu jednoho prvku v druhý.

Umělé jaderné reakce se z počátku prováděly pomocí částic α získávaných z přírodních radionuklidů. Tímto způsobem byl např. v roce 1932 učiněn objev neutronu:

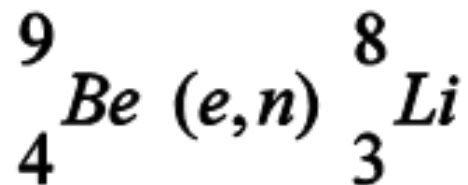

Pomocí neutronů byla uskutečněna řada JR a získány nové radionuklidy
Neutrony nemají elektrický náboj – těžko je registrovat

V neutronových detektorech se využívá reakce: $\nearrow$.

Dopad. neutron uvolňuje z jader boru částice α , ty lze registrovat Geigerovým - Müllerovým počítačem.

Účinný průřez

Pravděpodobnost toho, zda dojde při dopadu letící částice na jádro k reakci vyjadřujeme pomocí tzv. účinného srážkového průřezu. Ten jakoby vyjadřuje velikost plochy terče nastavené letící částici.

Účinný průřez pro určitou jadernou reakci je efektivní plocha jádra takové velikosti, že jestliže do ní směřuje odstřelující částice, dojde k jaderné reakci.

Jednotkou účinného průřezu je

[u]=barn, přičemž platí $1 \text{ barn} = 10^{-28} \text{ m}^2$.

Účinný průřez závisí na energii odstřelující částice, proto jeho hodnota může být menší, rovná nebo i větší než je geometrický průřez S jádra se kterým interaguje. Odstřelujeme-li celou soustavu jader (např. vzorek pevné látky), - terčík z N částic dopadajících na povrch terčíku S v oblasti o tloušťce dx ubude interakcí - dN částic. Velikost této veličiny vyplývá zřejmě z rovnice

$$-\frac{dN}{N} = \frac{dN^* \sigma}{S} = \frac{nS\sigma dx}{S} = n\sigma dx,$$

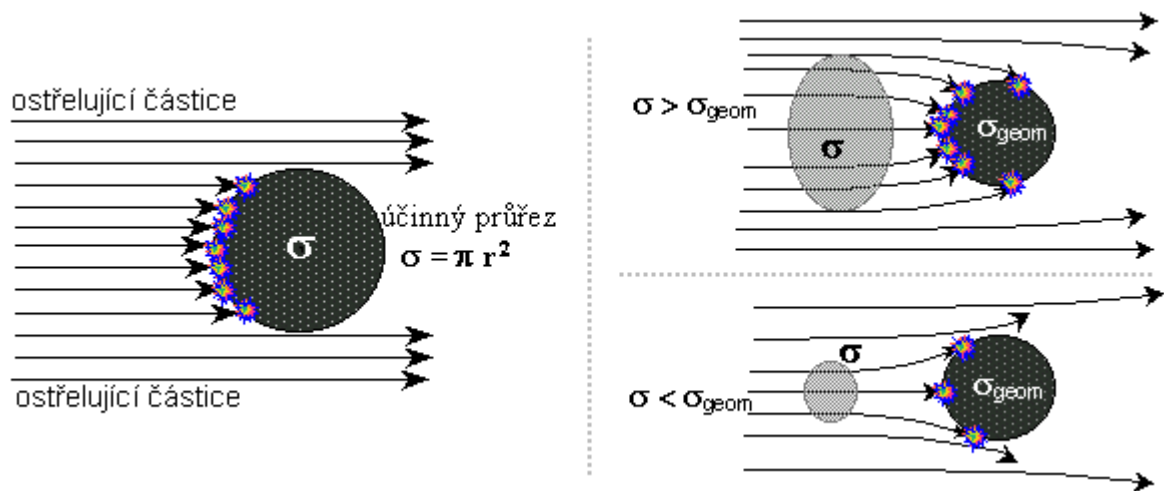
Účinný průřez může, ale nemusí, souviset s "geometrickým průměrem"

terčového jádra s_{geom} , či jeho "geometrickým průřezem"

$s_{geom} = \pi r_{geom}^2$.

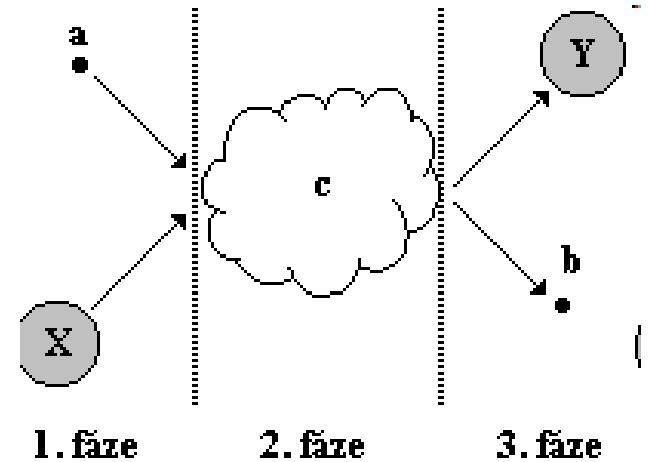
Pro "přitahující se" částice (např. neutrony) je $s > s_{geom}$,

pro odpuzující se částice (např. protony) je $s < s_{geom}$

J.Reakce probíhá ve 3 etapách (viz obr.):

1. setkání částice a a jádra X ;
2. vznik přechodného útvaru c ;
3. vznik jádra Y a uvolnění částice b .

Složené jádro c se nachází v jistém energet.stavu.

Po jeho rozpadu vzniká jádro Y v určitém energet.stavu a část energie odnáší částice b .

Vzhledem k tomu, že částice b nemůže odnést libovolnou energii, je její spektrum čárové.

Nejpravděpodobněji rozpad dopadne tak, že částice b odnáší největší možnou energii a jádro Y vzniká v základním stavu.

Jádro c zapomíná historii svého vzniku.

Umělé jaderné reakce

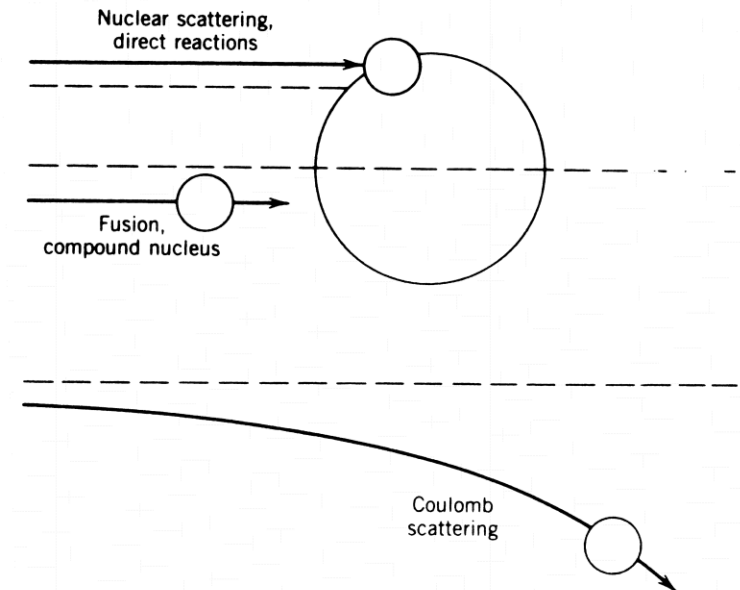
jiné reakce než přirozené jaderné rozpady

Dělení podle mechanismu reakce

- přímé jaderné reakce
- reakce přes složené jádro - probíhá ve dvou fázích:
  - vznik složeného jádra
  - přechod do nového stavu
    - závislé na vlastnostech terčičku a projektilu, energii nalétávající částice

Dělení podle vznikajících částic

- pružný rozptyl
- nepružný rozptyl
- štěpení (fission)
- tříštění (spallation)
- transmutace
  - fúze (fusion)
  - fotojaderné reakce

Energetická závislost jaderných reakcí

- Vůbec nejsnadněji lze jaderné reakce vyvolat **neutrony**, ty nemají náboj, nejsou jádru odpuzovány a proto většinou **ochotně vstupují do jader** i tehdy, když jsou pomalé. Nejjednodušší neutronovou reakcí je prostý **záchyt neutronu jádrem X**.

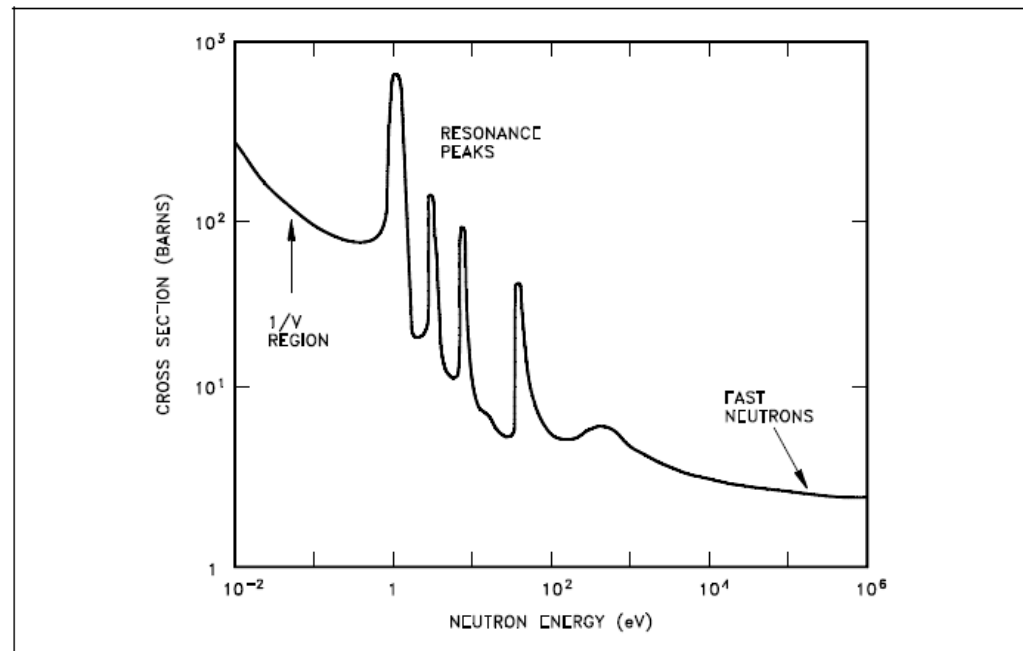

Figure 1 Typical Neutron Absorption Cross Section vs. Neutron Energy

Druhy jaderných reakcí

JR se obv. **klasifikují** podle příčiny svého vzniku, tj. jakou **částicí** byly vyvolány:

- Neutrony

nejsnadněji lze jimi vyvola jaderné reakce $X(n, g)Y$,

mohou vyvolat i reakce spojené s vyzářením částic, (n, p) , (n, d) , (n, α) , popř. i vyzářením více částic, třeba $(n, 2p)$

U těžkých jader v oblasti uranů a transuranů vyvolávají neutrony specifické reakce štěpení jader

- Protony

K tomu, aby proton p^+ vnikl do jádra a mohl tam vyvolat jadernou reakci, musí být urychlen keV , Výsledné jádro Y často vykazuje β^+ -radioaktivitu

Při nejvyšších energiích protonů (stovky MeV a více) dochází k tříštivým reakcím, při nichž je jádro víceméně "rozbito"

- Částice alfa

vyvolávají při ostřelování terčíkových jader nejčastěji reakce typu (α, n) a (α, p)

Těžší jádra, ${}^7\text{Li}$, ${}^{12}\text{C}$, ${}^{14}\text{N}$ je třeba pro uskutečnění jaderné reakce urychlit na značně vysoké kinetické energie $\gg 100\text{MeV}$ --- rozštěpení na dvě lehčí jádra

- **Štěpení atomových jader**

V odstavci o struktuře atomového jádra jsme se zmínili o silných jaderných interakcích držících jádro pohromadě proti odpudivým elektrickým silám mezi protony. Důležitou vlastností těchto silných interakcí je jejich krátký dosah činící jen 10^{-13} cm.

- Tato vlastnost způsobuje, že nelze "složit" stabilní jádro o libovolně velkém počtu nukleonů - u velkých jader již silná interakce "nedosáhne" dostatečně z nitra jádra k periferním částem. Všechna jádra těžší než vizmut jsou radioaktivní.....

Neutronem vyvolané štěpení – je-li absorbován v těžkém jádře, vytvoří se složené jádro, pro něž je *vazbová energie na nukleon* menší než pro původní jádro.

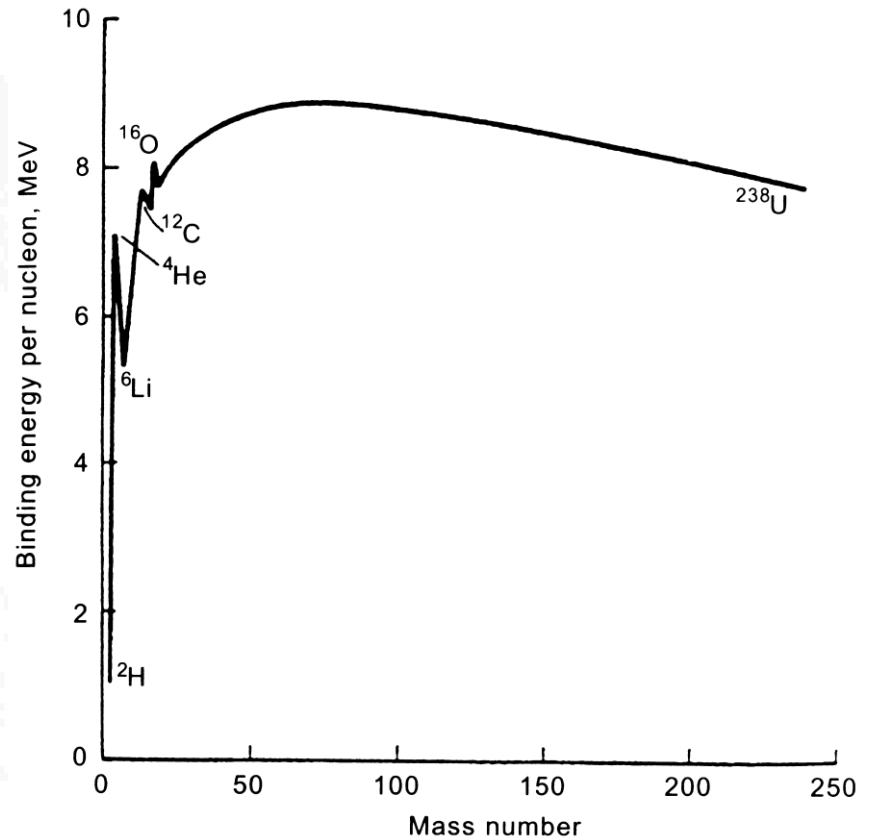
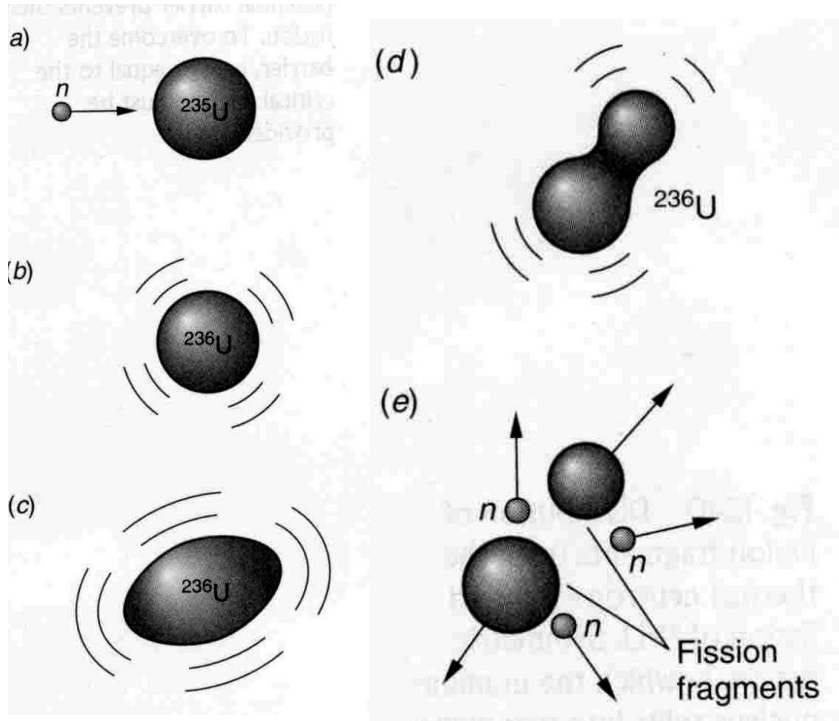
Pro některá jádra (^{233}U , ^{235}U , ^{239}Pu , ^{241}Pu) je tato „redukce vazbové energie“ dostatečná k tomu, aby se složené jádro rozštěpilo, – štěpitelná (fissile) jádra

Vazbová energie (binding energy)

- Pracujeme s vazbovou energií na jeden nukleon (B/A)

jakýkoli proces, při němž je vazbová energie na 1 nukleon na konci větší než na počátku vede ke konverzi hmoty na energii – fúze, štěpení

$$\Delta = Zm_p + (A - Z)m_n - m(A, Z)$$
$$B(A, Z) = \Delta c^2$$

Neutron

- n je elektricky neutrální fermion, která podléhá silné, slabé a gravitační interakci, klidová hmotnost $m_n = 1.67482 \times 10^{-27} \text{ kg} = 939.5656 \text{ MeV}$
- jako volná částice je neutron nestabilní - $T_{1/2} = (986 \pm 10) \text{ s}$

Obvyklé rozdělení neutronů podle energie

Neutrony	Kinetická energie
Studené	$E_n < 0.025 \text{ eV}$
Tepelné	$0.025 \text{ eV} < E_n < 0.5 \text{ eV}$
Nadteplné	$0.5 \text{ eV} < E_n < 100 \text{ eV}$
Resonanční	$0.1 \text{ eV} < E_n < 1 \text{ keV}$
Střední	$100 \text{ keV} < E_n < 1 \text{ MeV}$
Rychlé	$1 \text{ MeV} < E_n < \mathbf{20 \text{ MeV}}$
Velmi rychlé	$20 \text{ MeV} < E_n$

Excitační fce JR ---

závislost účinného průřezu JR na energii nalétávající částice.

Excitační funkce je ovlivněna mechanismem jaderné reakce

(excitační funkce s prahem, s rezonančním a nerezonančním průběhem)

Spektrum termálních neutronů

- Po dostatečně dlouhé době by spektrum mělo odpovídat Maxwellovskému spektru

$$n(v) = 4\pi \left(\frac{m}{2\pi kT} \right)^{3/2} v^2 e^{-\frac{mv^2}{2kT}}$$

- Pro nejpravděpodobnější rychlost získáme derivací

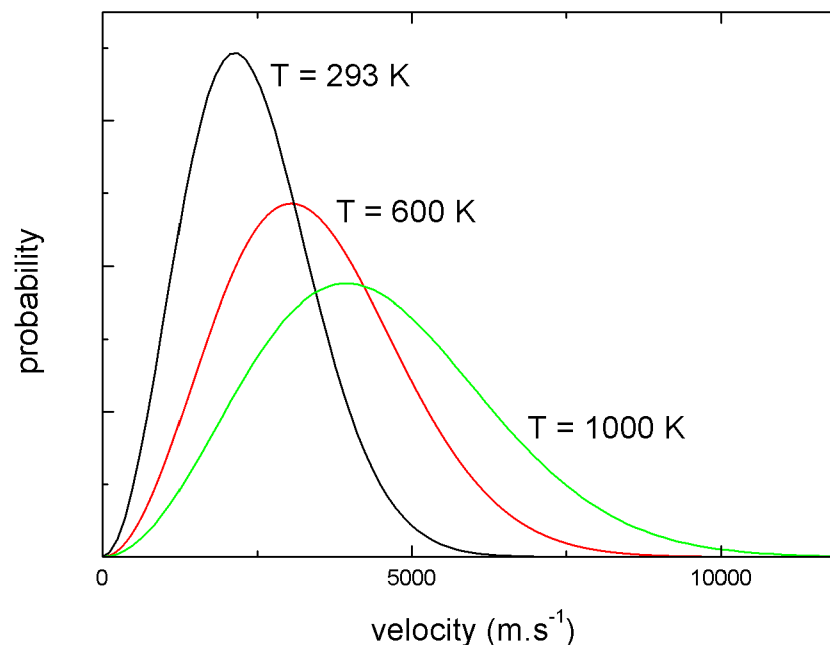
$$v_p = \left(\frac{2kT}{m} \right)^{1/2}$$

- Kinetická energie odpovídající této rychlosti je

$$E_k = \frac{1}{2}mv^2 = kT$$

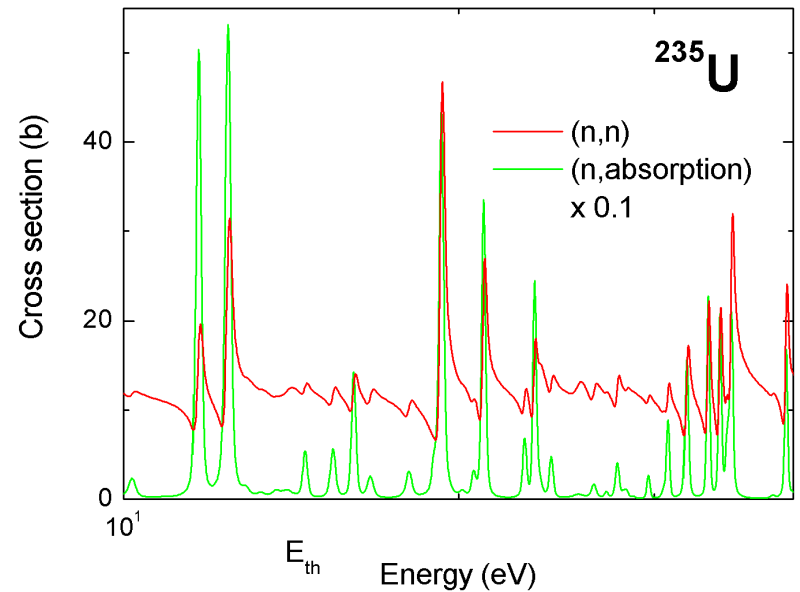
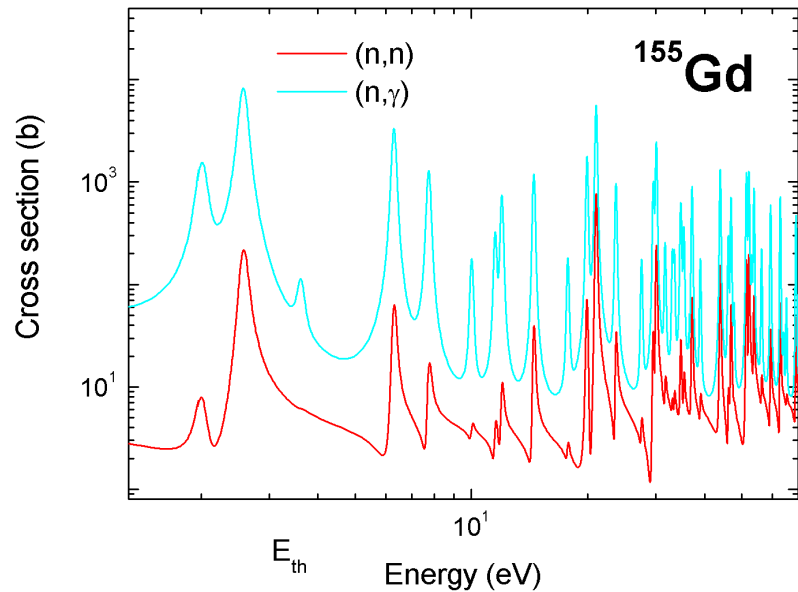
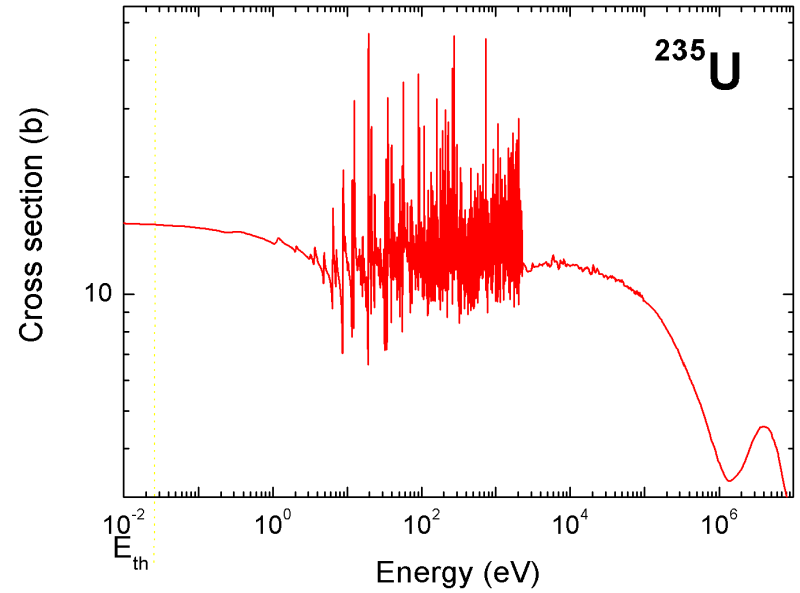
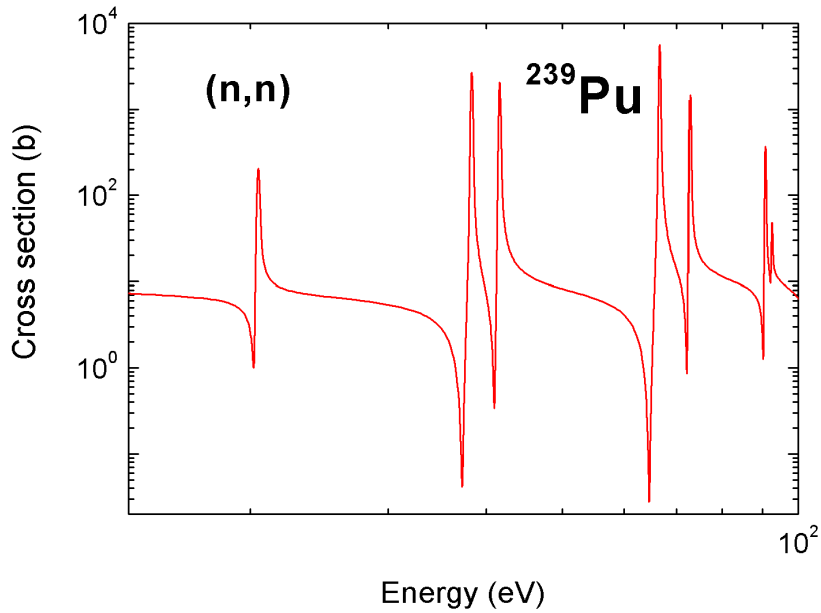
- Pro pokojovou teplotu je

$$v = 2200 \text{ m.s}^{-1}; E_k = 0.0253 \text{ eV}$$

Ve skutečnosti dochází v reaktoru k absorpci n s nízkými energiemi
⇒ ztvrdnutí reaktorového spectra

Elastický účinný průřez - příklady

Štěpení

- reakce přes složené jádro
- je třeba překonat potenciálovou bariéru
- proces štěpení je energeticky výhodný již pro jádra s $A > 80$
  - zisk energie při dělení je ale zpočátku velmi malý a výška potenciálové bariéry příliš velká, takže při excitaci jader spíše dojde k emisi nukleonu než k dělení jádra
  - teprve u nejtěžších jader je výška potenciálové bariéry přibližně rovna energii vazby jednoho nukleonu, takže štěpení jader se v některých případech stává převládajícím procesem
- z Weizsäckerovy formule se dá (porovnáním energie, která se při štěpení uvolní s Coulombickou energií) odhadnout, jaká jádra budou vůči štěpení nestabilní
  - dostaneme, že jádra se mohou samovolně štěpit asi při $\frac{Z^2}{A} \gtrsim 50$

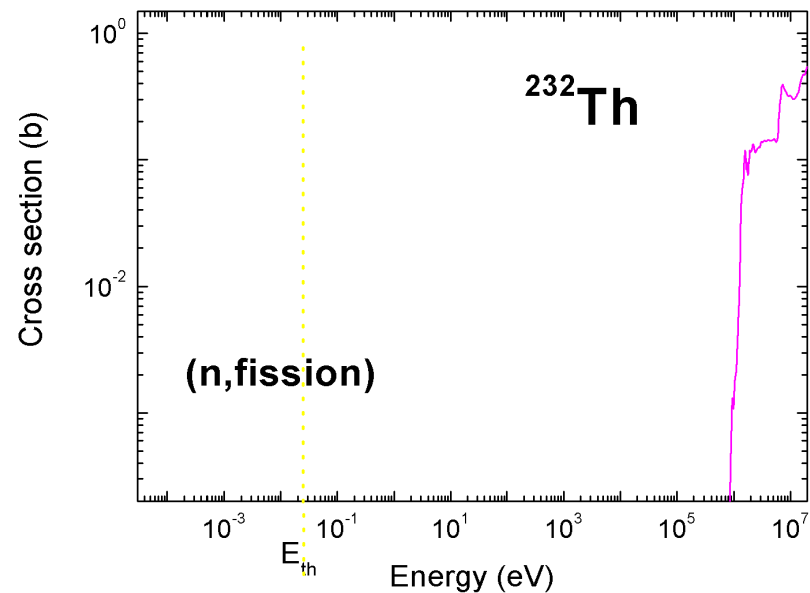
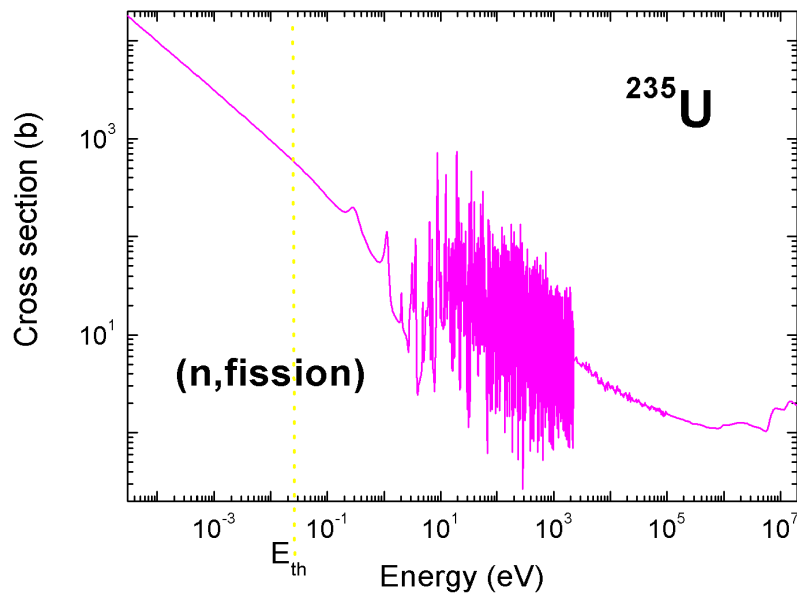
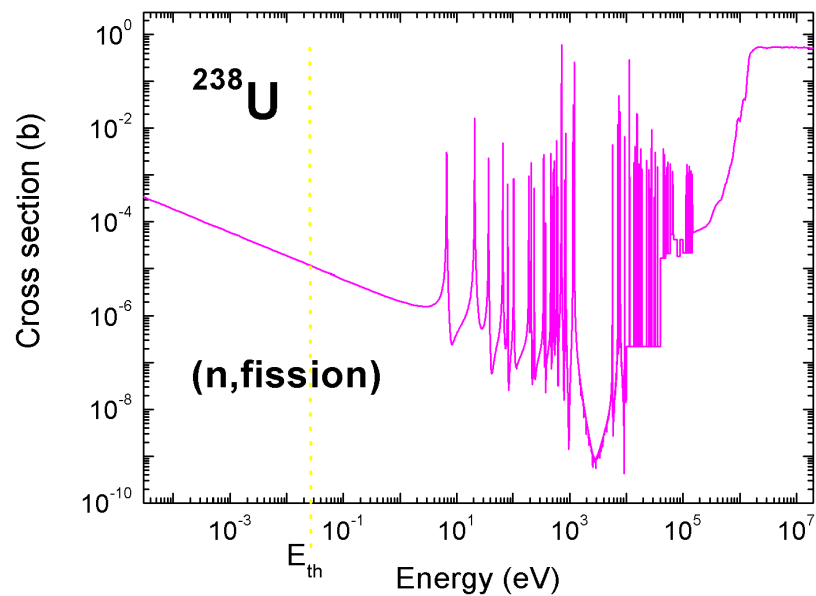
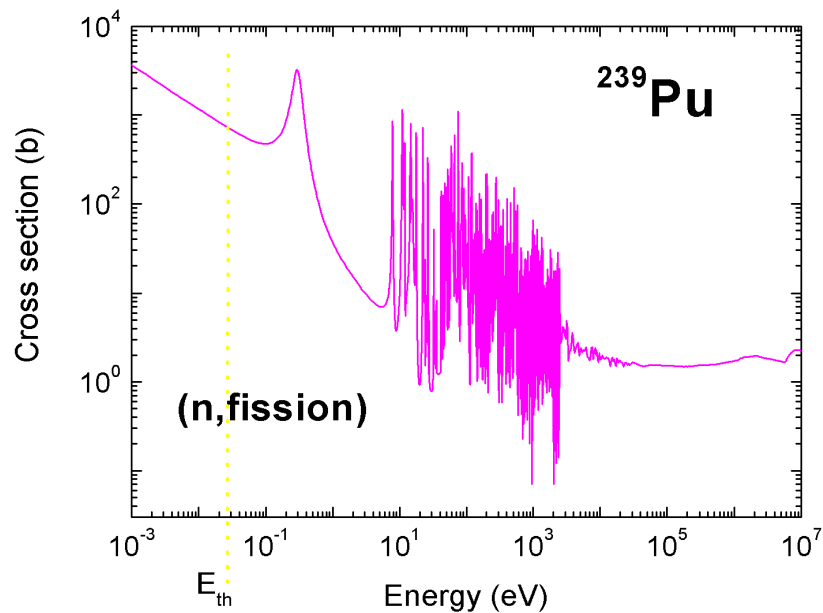
Štěpení (II)

- představu o velikosti potenciálové bariéry dají experimentálně zjištěné energie štěpení γ -kvanty
- z tabulky vyplývá, že energie štěpení u nejtěžších jader je 5.5 - 6 MeV a málo závisí na druhu jádra
- relativně malé výšky potenciálových bariér umožňují i spontánní dělení
- bude-li excitační energie jádra vzniklého při záchytu n vyšší než prahová energie štěpení, může se jádro štěpit
- excitační energie jádra po záchytu n bude rovna součtu separační energie n a jeho kinetické energie
- obecně - lichá terčíková jádra (sudé produkty) jsou štěpitelná, sudá nikoli

nuklid	prahová energie (MeV)
^{232}Th	5.9
^{233}U	5.5
^{235}U	5.75
^{238}U	5.85
^{239}Pu	5.5

nuklid	separační energie (MeV)
^{233}Th	4.786
^{234}U	6.844
^{236}U	6.544
^{239}U	4.806
^{240}Pu	6.533
^{241}Pu	5.241

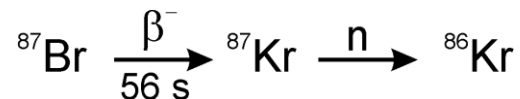
Účinný průřez pro štěpení - příklady

Štěpení (III) - produkty štěpení

- část uvolněné energie při štěpení přechází na energii excitace produktů dělení
- energie excitace každého produktu je významně vyšší než je vazbová energie neutronů v nich, takže při přechodu jader do základního stavu jsou zpočátku emitovány neutrony a posléze γ -kvanta
- n a γ -kvanta, emitované excitovanými produkty dělení, se nazývají **okamžité**
- stabilní těžká jádra mají přebytek neutronů ve srovnání se stabilními jádery středních hmotnostních čísel $\Rightarrow$ produkty přesyceny n a jsou proto β^- -RA
  - energie β -částic a γ -kvant se mění na teplo, zatímco energie antineutrin uniká, protože antineutrino prakticky neinteraguje s látkou
- v řídkých případech produkty dělení při β^- -rozpadu emitují tzv. **zpožděné neutrony**

- příklad

- pro jaderný reaktor má význam pouze energie, která se mění v teplo

Rozdělení energie uvolněné při štěpení

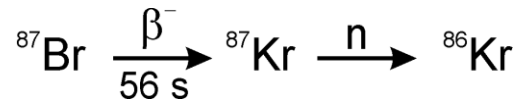
Průměrná bilance energie při štěpení ^{235}U

produkt	energie (MeV)	doběh
fragmenty štěpení	166.2 1.3	< mm
neutrony	4.8 0.1	10-100 cm
okamžité γ -fotony	8.0 0.8	10-100 cm
β -částice produktů štěpení	7.0 0.3	mm
γ -záření produktů štěpení	7.2 1.1	10-100 cm
neutrina	9.6 0.5	nekonečno
celkem	202.8 0.4	

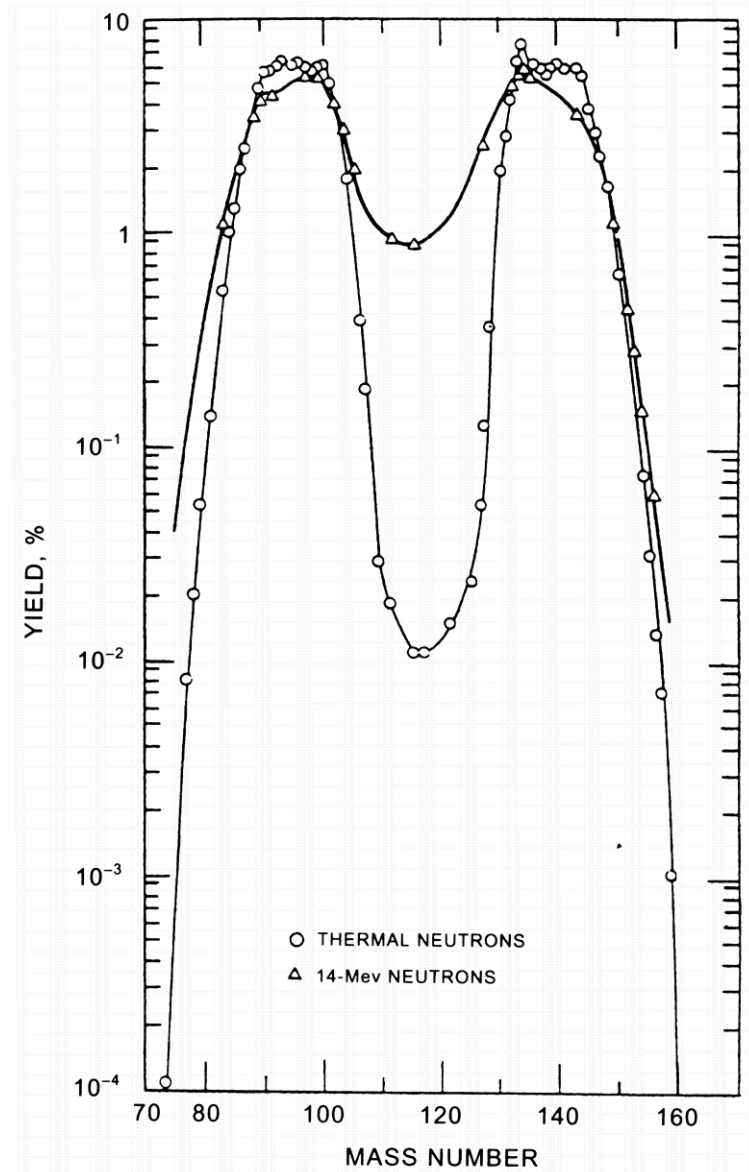
- Využitelná energie z jednoho štěpení se pohybuje okolo 200 MeV (v závislosti na nuklidu) - nedá se využít vlastně jen energie neutrin
- $1 \text{ W} = 3.1 \times 10^{10}$ rozštěpených jader/s
- (1 g štěpitelného materiálu obsahuje asi 2.5×10^{21} jader - 1g obsahuje asi MWd tepelné energie)

Pravděpodobnost výskytu štěpných trosek

- několik desítek kanálů rozpadu - píky pro $90 < A < 100$ a $135 < A < 145$
- většina fragmentů jsou n bohaté (nestabilní) isotopy - dále se rozpadají β -rozpadem, případně emisí n (zpožděné neutrony)

- průměrně jsou při štěpení emitovány 2-3 n
  - přesné číslo záleží na mateřském jádře a energii nalétajícího n
  - střední počet n na 1 štěpení (tepelnými neutrony):
    - ${}^{235}\text{U}$ – 2.42
    - ${}^{239}\text{Pu}$ – 2.86

Ustálené složení produktů

- složení produktů dělení se mění v důsledku β -rozpadu
- pokud však proces dělení pokračuje dostatečně dlouho, pak se u většiny radioaktivních produktů dosáhne rovnovážného stavu a jejich množství se nemění
- v rovnovážném stavu je
  - 25% produktů prvků ze skupiny vzácných zemin
  - 16% Kr+Xe
  - 15% Zr
  - 12% Mo
  - 6,5% Cs

Jaderné reaktory

Proč jaderné reaktory? – v 1kg ^{235}U 500 000 krát více energie než v rozpadu 1kg ^{238}Pu

Je účelný pro projekty, kde jsou potřeba velké výkony zdrojů

Zdroj energie: štěpení

Štěpná reakce - štěpení jádra samovolné nebo po získání energie
- obvykle se dodá energie záchytem neutronu
- doprovázena vznikem neutronů s energiemi v oblasti jednotek MeV (2 - 3 neutrony na štěpení)
(část hned – část zpožděná)

Řetězová štěpná reakce: Štěpení nuklidů ^{235}U , ^{239}Pu ... záchytem neutronu
 $^{235}\text{U} + n \rightarrow ^{236}\text{U}^*$: 85 % - štěpení
15 % - emise fotonu

Štěpení - vznik **štěpných produktů**

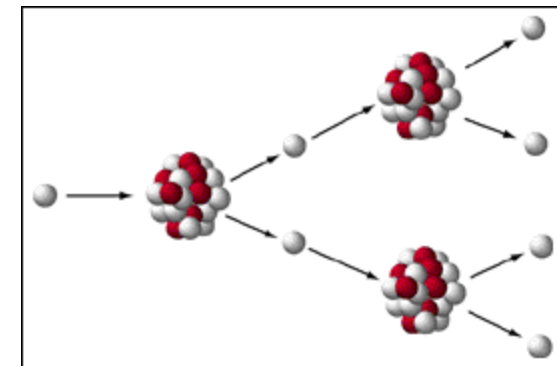
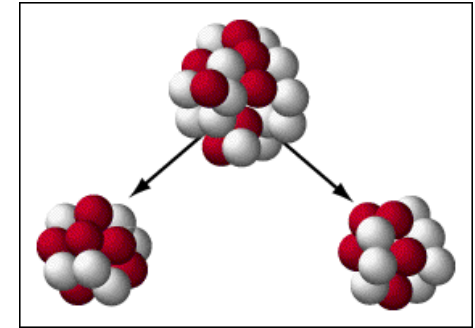
Záchyt $\rightarrow$ emise fotonu $\rightarrow$ rozpad beta vznik **transuranů**

Multiplikační faktor k - počet neutronů následující generace neutronů produkovaných na jeden neutron předchozí generace

$k < 1$ podkritický systém

$k = 1$ kritický systém

$k > 1$ nadkritický systém

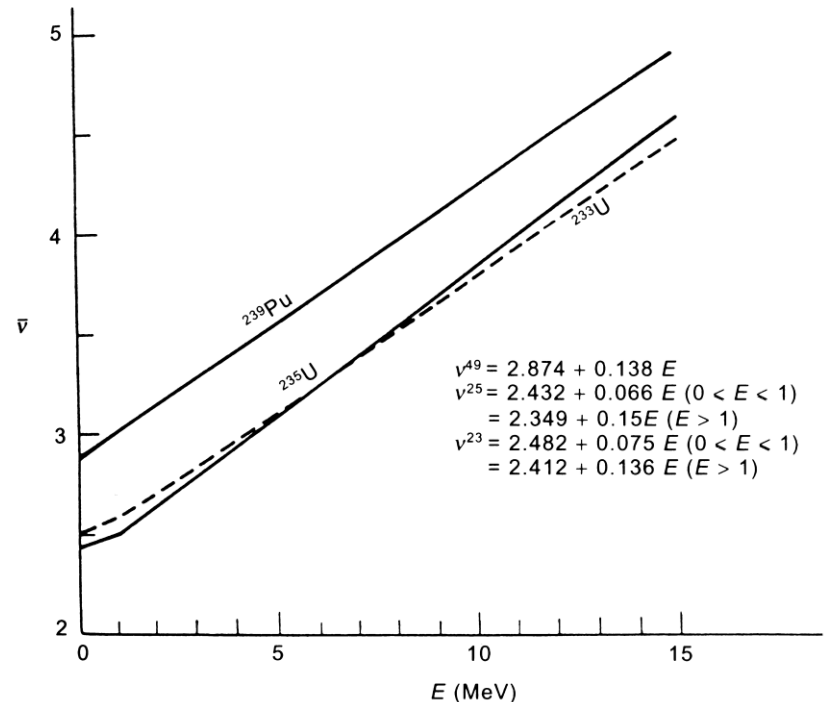

při štěpení se produkuje
i několik neutronů

Štěpná řetězová reakce

- štěpitelný nuklid + n $\rightarrow$ 2 štěpné trosky + n + energie
  - existuje asi 30 možných kanálů
  - štěpitelné nuklidy jsou pouze některé – užívá se U, Pu
  - vzniklé n mohou být použity pro následující stěpení výsledkem je řetězová reakce (pokud ji umíme řídit, může být využita)
- střední počet n na 1 štěpení (tepelnými neutrony):
  - ^{235}U – 2.42
  - ^{239}Pu – 2.86
  - je-li > 1 pak přes ztráty n únikem a jinými reakcemi může běžet štěpná reakce

Typy reaktorů:

1) Klasické na pomalé neutrony

Velmi vysoké hodnoty účinných průřezů záchyty neutronů pro malé energie neutronů (10^{-2} eV)
Nutnost zpomalování neutronů - moderátor

Palivo: 1) přírodní uran - složen z ^{238}U a jen 0.72 % ^{235}U
2) obohacený uran - zvýšení obsahu ^{235}U na 3-4% (klasické reaktory)

2) Rychlé (množivé) na rychlé neutrony

Nemoderované neutrony → nutnost vysokého obohacení uranu 20 - 50 % ^{235}U (ekvivalentně ^{239}Pu)

Vysoké obohacení → vysoká produkce tepla → nutnost výkonného chlazení → roztavený sodík, olovo (teplota 550°C)

Produkce ^{239}Pu : $^{238}\text{U} + \text{n} \rightarrow ^{239}\text{U}(\beta^-) + \gamma \rightarrow ^{239}\text{Ne}(\beta^-) \rightarrow ^{239}\text{Pu}$

Z ^{239}Pu více neutronů (3 na jedno štěpení) → produkce více plutonia než se spotřebuje (plodivá zóna)

Je kompaktnější, produkuje více energie – dlouhodobá zkušenost s reaktory na ponorkách

Např: ruské ponorky třídy Alfa – kompaktní (4,5 m x 7,5 m)
rychlý reaktor chlazený kapalnou směsí olova a bismutu,
výkon 175 MW

Ruská ponorka třídy Akula Typhoon
vodou chlazený reaktor

Mimo zemi zdroje

Historie využití

USA: Malý reaktor SNAP-10A → zdroj energie - družice
SNAPSHOT (1965) - výkon

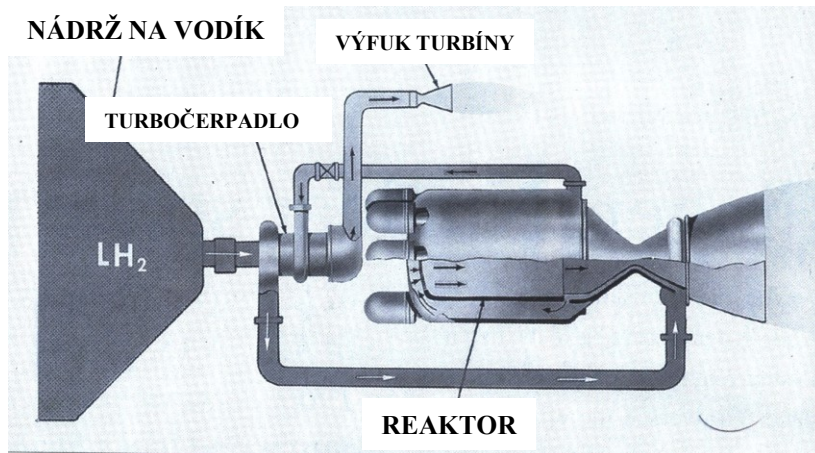
Projekt NERVA: raketový motor na bázi jaderného reaktoru
plánován jako třetí stupně raket

Reaktor ohřívá vodík → pohon expandující horký plyn

Řada velmi úspěšných testů

H. Finger vedoucí projektu

Nedokončen – zastaveno – hlavně
z finančních důvodů – chyběla mise,
která by se bez něj neobešla

Princip motoru NERVA

Studené zkoušky motoru NERVA

SSSR - Rusko

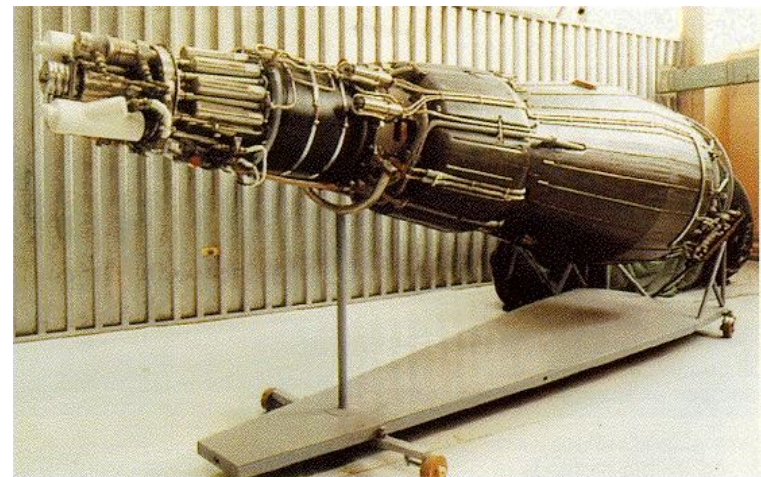
Jaderný reaktor na ruských vojenských družicích – **program RORSAT** (napájel radar), léta 1967-1988 - 35 družic v sérii Kozmos (první Kozmos 198) vysoce obohacen ^{235}U (31,1 kg) , účinnost 2-4%, **elektrický výkon 3-5 kW** aktivní činnost do 134 dní – po jejím ukončení vyneseny na vysokou orbitu 900 -1000 km

Tři havárie – 1) zničení jedné z družic krátce po startu
2) zbytky Kozmosu 954 spadly na západní Kanadu
3) Kozmos 1402 shořel v atmosféře

Reaktor TOPAZ I (rok 1987) elektrický výkon 5 - 6 kW, hmotnost okolo 1000 kg, účinnost 5 – 10 % nejméně po 180 dnů (Kozmos 1818 a 1867) a může pracovat rok chlazení tekutým kovem (slitina sodíku a draslíku) (pracovní teplota 610°C)

Vylepšená varianta **TOPAZ II** – do vesmíru se už nedostal, testován i NASA

Základ společné spolupráce USA a Ruska
Využití ruských zkušeností

Malý ruský kosmický reaktor TOPAZ

Zatím nenaplněné sny - projekt Orion

Snaha o vybudování pohonu na základě výbuchů „malých jaderných bomb“ blízko lodi. Ty „postrkovaly“ loď díky odrazné desce.

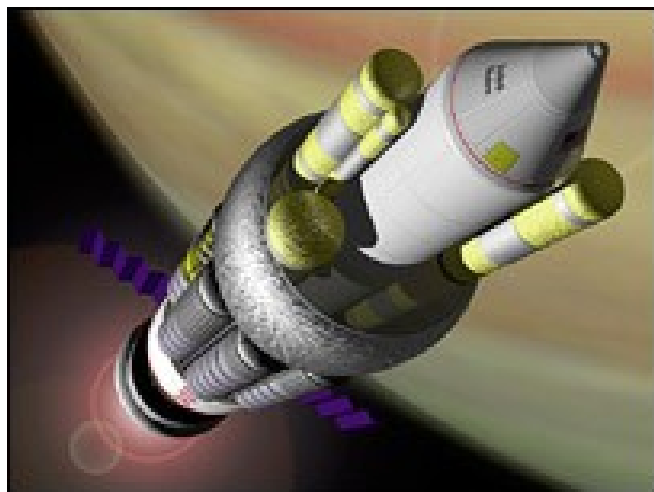
Velmi krátké působení velmi velké síly ↔ velké přetížení ↔ nutnost rozložení zrychlování

Studie probíhala v letech 1958 – 1965 ↔ vedoucí T. Taylor

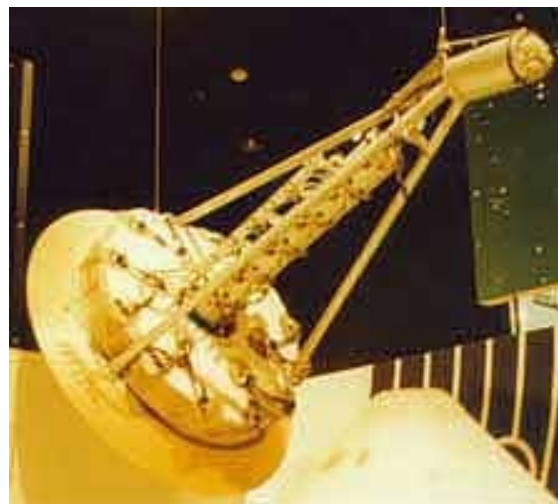
Řada studií i praktických testů (např. odolnosti odrazné desky)

Velmi krátký průběh exploze → poměrně malé poškození desky

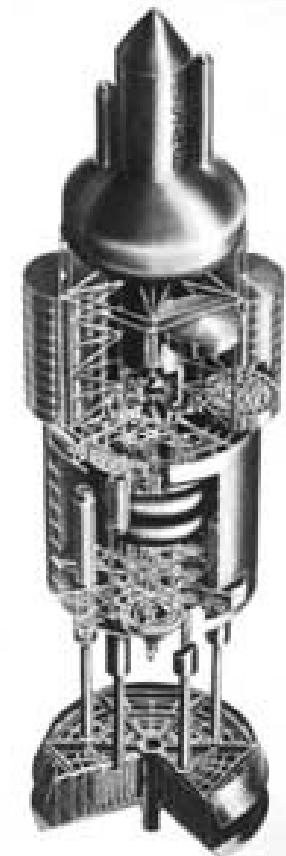
Testy pomocí chemických explozí – let sto metrů (šest nábojů)
(září 1959) – prokázala **stabilita pulzního pohonu**

Kosmická loď Orion v blízkosti Jupitera

Model pro testování odrazné desky

Náčrt lodi Orion

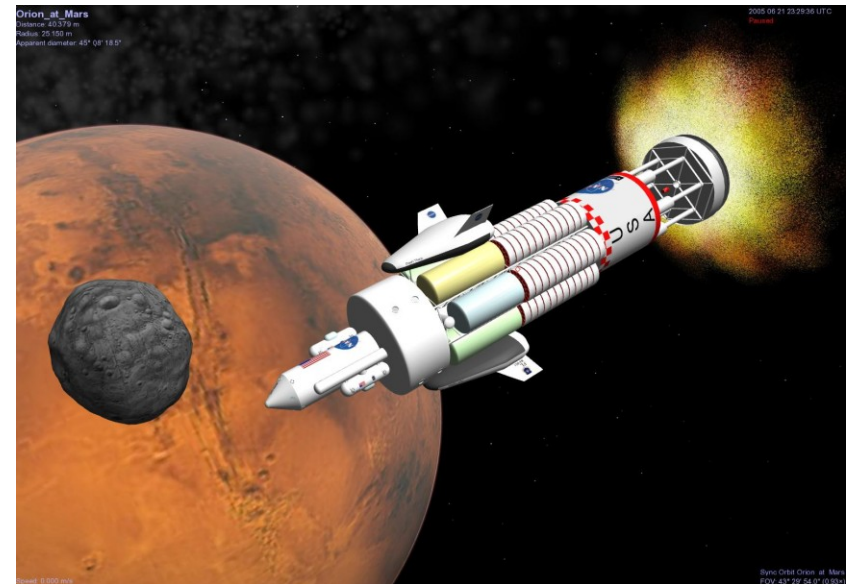
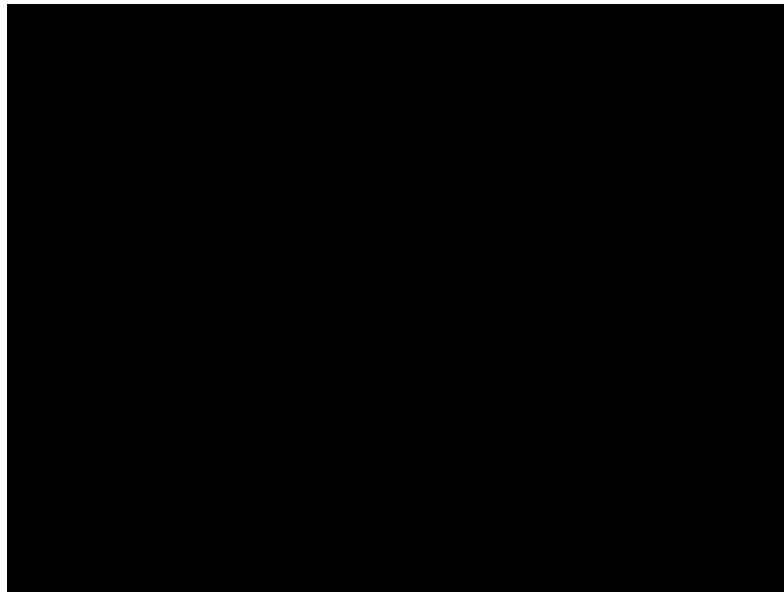
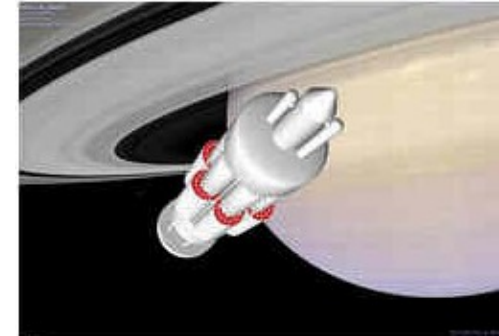

Uvažovala se řada typů pro cestu na Mars i dále, včetně mezihvězdných
vždy jako lodě s lidskou posádkou

Zpočátku plány i pro použití v atmosféře, později pouze ve vesmíru
Radiační riziko, možnost ohrožení životního prostředí

Uvažovalo se použití i vodíkových bomb – projekt Daedalos

V současnosti opětné oživení zájmu i o tuto koncepci

animaci spust'te kliknutím na ni

Projekt Prometheus – nové jaderné reaktory

Návrat na Měsíc a cesta na Mars, komplexní sondy do vzdálených částí sluneční soustavy → potřeba jaderných zdrojů energie a pohonu

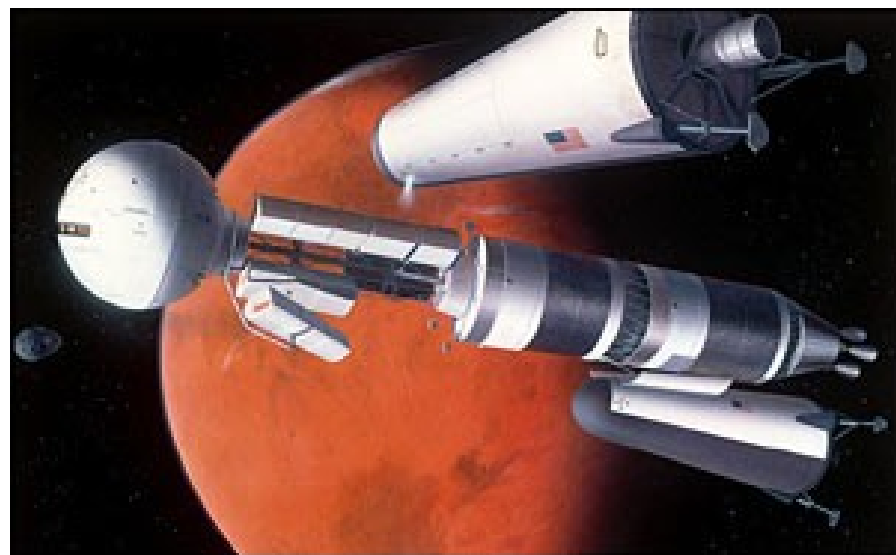
Start programu v roce 2003

Spolupráce NASA s DOE (Úřad pro energetiku USA)
maximální využití zkušeností předchozích projektů
spolupráce s Ruskem (reaktor TOPAZ)

Vývoj nových radioizotopových zdrojů a hlavně reaktorů
pro pohonné jednotky i pro dodávku energie a tepla

Pohonná jednotka blízko Země

Let lidí na Mars by mohly jaderné zdroje velmi ulehčit

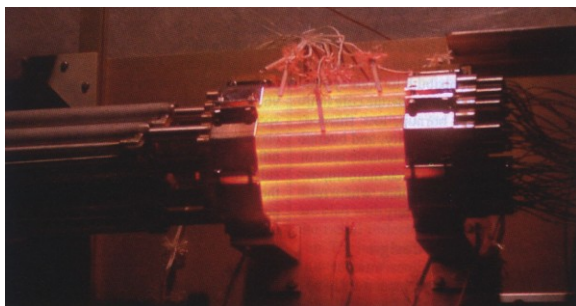
Projekt sondy obíhající kolem Jupitera a přesunující se od jednoho měsíce k druhému

SAVE 400 - reaktor - zdroj elektrické energie pro iontový motor i přístroje sondy

Dlouhodobě pracující motor s malým zrychlením → cesty ke vnějším planetám

Tepelný test reaktoru SAVE 30

Spolupráce NASA a Los Alamos

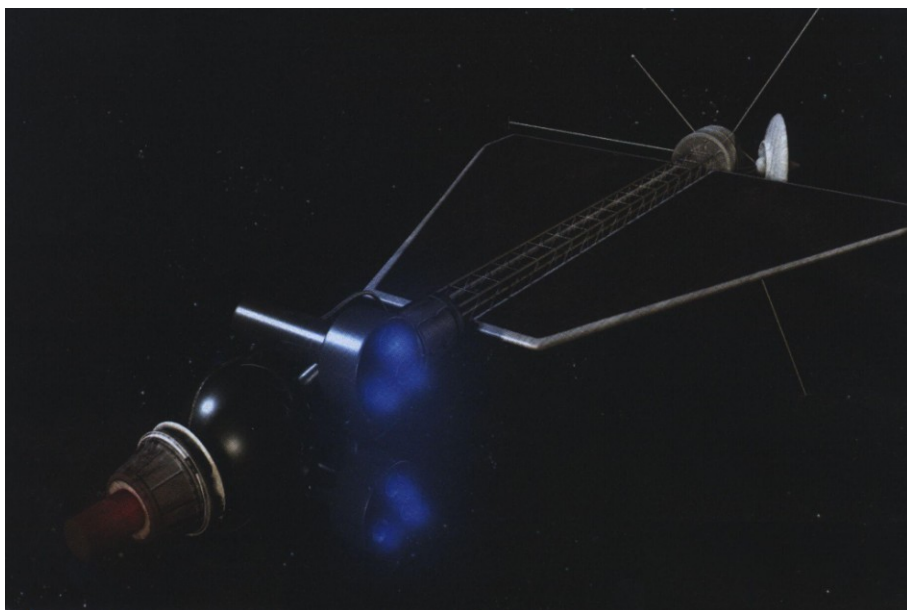
Výkon: 400 kW tepelný, 100 kW elektrický

Palivo: vysoce obohacený uran (97% ^{235}U)

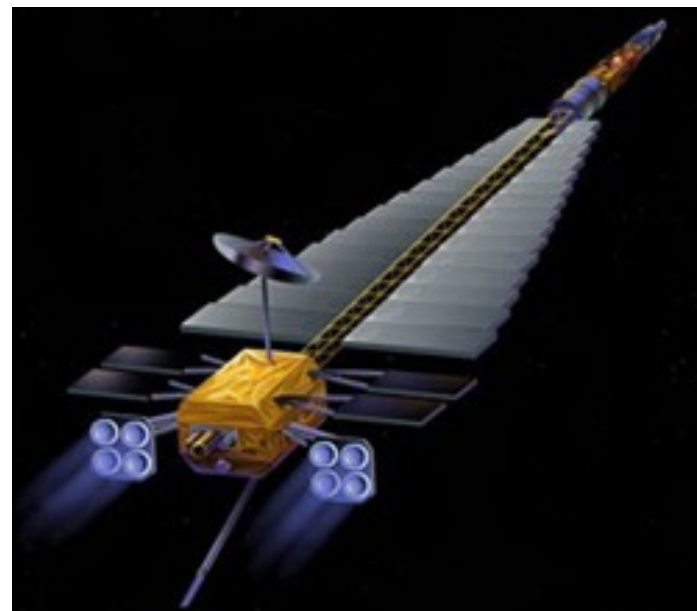
Typ : rychlý reaktor

Chlazení: plyn (He+Xe) $T \sim 1000^\circ\text{C}$

Hmotnost: 512 kg (100 kg ^{235}U)

Koncept sondy s jaderným iontovým motorem pro průzkum vnějších částí Sluneční soustavy (NASA)

Sonda pro průzkum ledových měsíců Jupitera

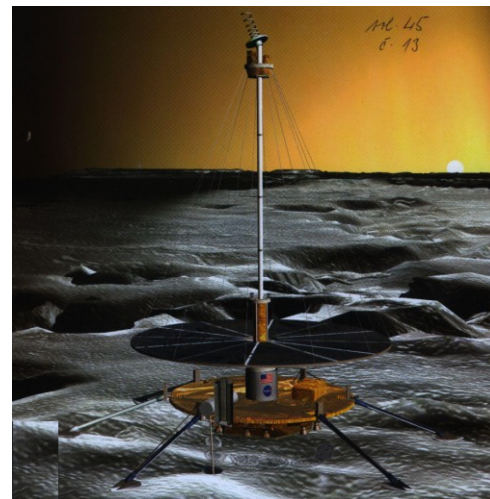
Jaderné reaktor pro vozítka a přistávací moduly

HOMER-15 - malý reaktor, vysoce obohacený uran (72 kg)

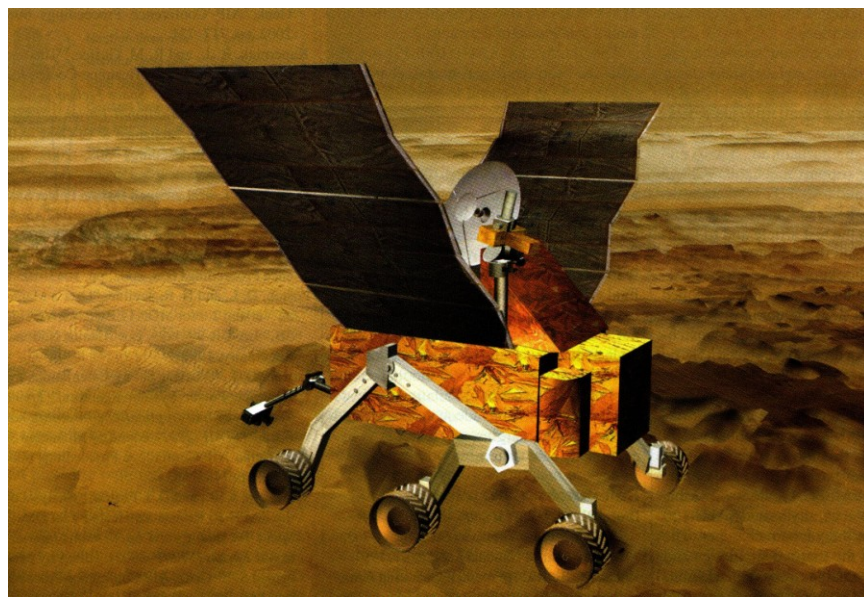
Výkon: 15 kW tepelných a 3kW elektrické

Soužil by pro menší stanice, přistávací pouzdra, vozítka a sondy

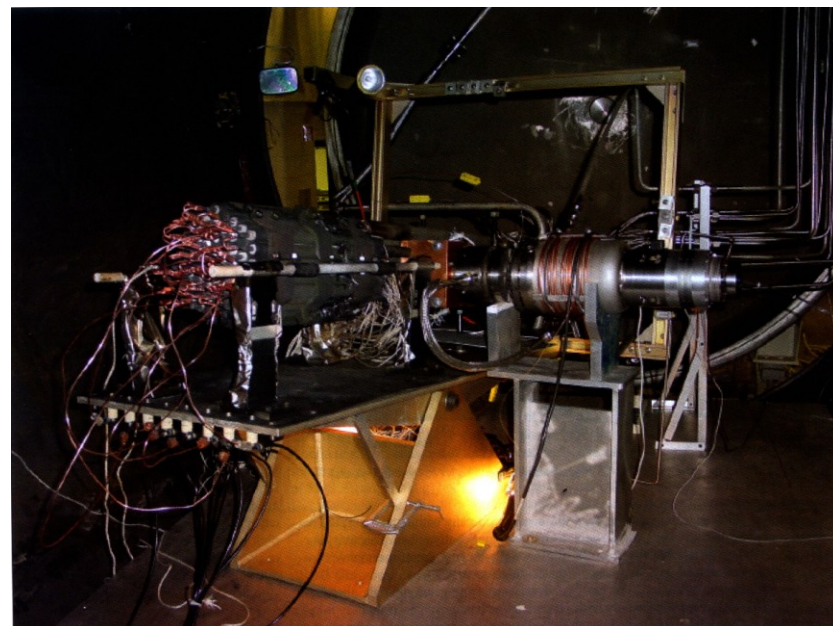
V některých variantách by mohl být nahrazován radioizotopovým zdrojem

Přistávací modul na Marsu

Marsovské vozítko

Test reaktoru HOMER 15

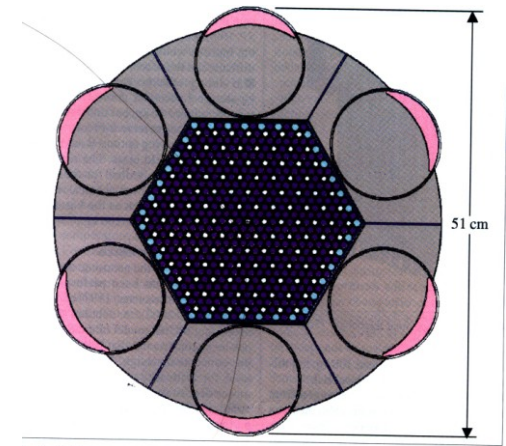

Hlavní cíl - bezpečnost a efektivita

Vysoká bezpečnost - podkritický při všech haváriích

SAFE 400 – rotující kontrolní tyče z berylia na jedné straně (odráží neutrony) a absorpční vrstvy na druhé, pokud nerotují, reaktor je podkritický → není štěpná reakce

Hlavní důraz na ekologickou bezpečnost za všech okolností – nutnost přesvědčit o ní veřejnost

Schematický náčrtek reaktoru SAFE 400

Na oběžnou dráhu se dostává před zahájením činnosti – vysoce radioaktivní jsou produkty štěpení a transurany, uran není tak nebezpečný

Při každé havárii zůstává uran kompaktně v celku a v obalu – co nejodolnější obal schopný efektivně odolávat teple a destruktivním silám

Malá radiační zátěž i během provozu → možnost práce na oběžné dráze okolo Země

Hledání co nejefektivnější konverze tepelné energie na elektrickou a pohybovou.

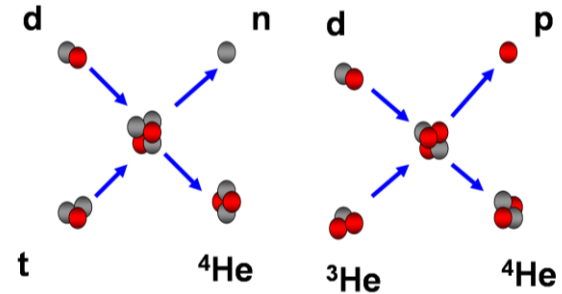
Termojaderné zdroje energie

Slučování lehkých prvků: d, t, ^3He

Uvolnění velkého množství energie v podobě kinetické energie produktů nebo gama záření

Jaderné reakce za vysokých teplot ($10^7 - 10^9 \text{ K}$) $\leftrightarrow$
 $\leftrightarrow$ termojaderné reakce

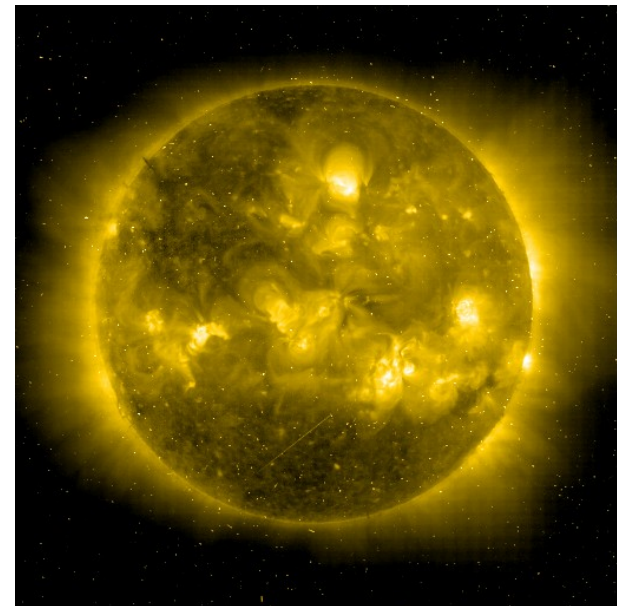
Výhoda oproti štěpení je poměrně malá produkce radioaktivních elementů (pouze reakcemi neutronů s materiálem komory)

Vhodné reakce jsou $d + t$ a $d + ^3\text{He}$

Teodor Rotrekl: „Záhady pro zítřek“

V přírodě probíhá jaderná fúze na Slunci

Fyzikální principy a technické problémy

Zdroj pohonu (např. termojaderné mikrovýbuchy → horké plazma tryská s vysokou rychlostí) i energie (termojaderné elektrárny)

Problém umělé fúze – zajištění produkce a udržení dostatečně horkého a hustého plazmatu zatím nezvládnuto ani na Zemi

Experimentální "**termojaderné reaktory**" typu Tokamak: Prstencová komora - prstencové magnetické pole (výška komory 2 - 4 m, $B = 2 - 5$ T, proudy $2 \cdot 10^6$ A):

Lawsonovo kritérium - podmínka pro to, aby termojaderná reakce produkovala více energie než se spotřebuje na ohřev paliva:

Pro DT reakci: $\tau\rho \geq 3 \cdot 10^{20} \text{ s} \cdot \text{m}^{-3}$

τ - doba udržení horké plazmy,

ρ - hustota jader v plazmatu

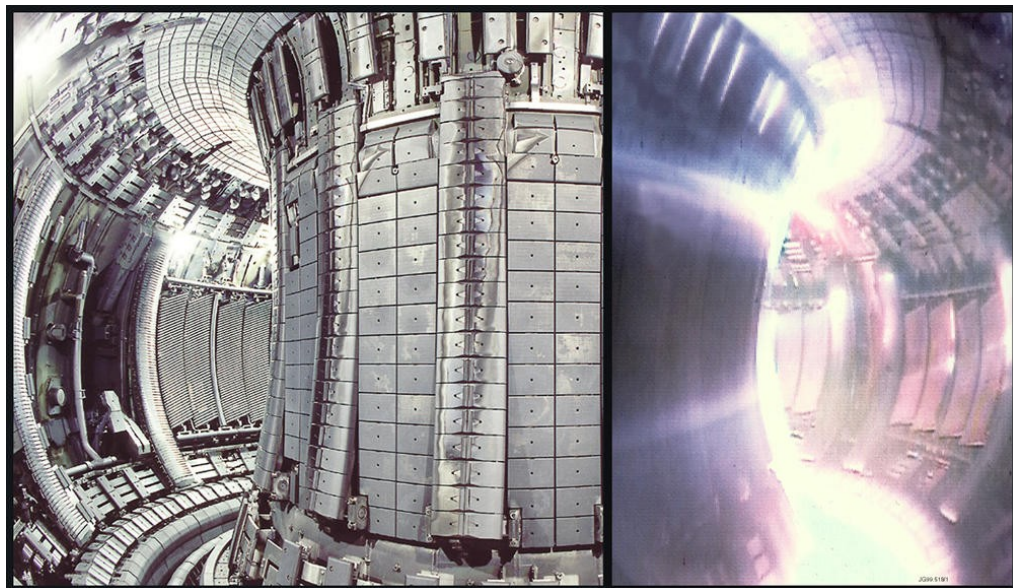
Teplota $10^8 - 10^9$ K

ITER - mezinárodní termojaderný experimentální reaktor:

Prstenec: poloměr 8 m, výška 9 m

Výkon > 500 MW, vyprodukuje

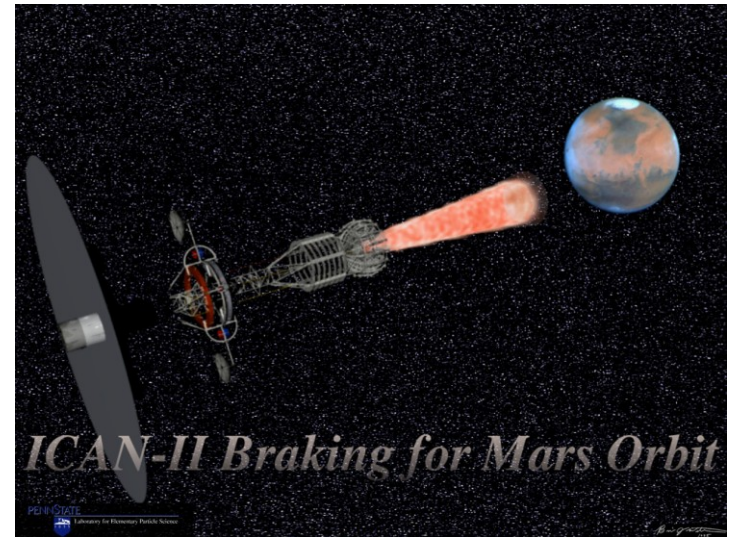
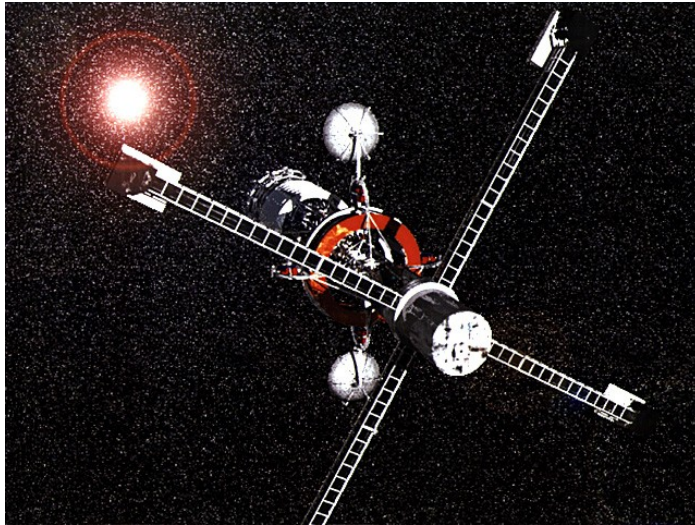
5 krát více energie než spotřebuje

Experimentálního zařízení JET v Culhamu (výška 12 m, průměr 15 m)

Projekty - zatím jen na papíře

Mikrofúze inicializovaná lasery, antihmotou

Nejpropracovanější projekt Pensylvánské university
– **ICAN-II**

Projekt fúzně poháněné sondy využívající pro inicializaci antiprotony skladované v magnetickém prstenci.

využívaly by se reakce deuteria a tritia katalizované nebo inicializované antiprotony

Pohon založený na antihilaci

Setkání hmoty a antihmoty – **anihilace** → přeměna hmoty na fotony a mezony → mezony se rozpadají v konečném důsledku na fotony → uvolnění energie: $E = mc^2$
přeměna klidové hmotnosti (energie) na energii kinetickou → nejkompaktnější zdroj energie

Ekvivalent pohonu raketoplánu – ~ 100 mg antihmoty

Problém: Nemáme zdroje antihmoty → musíme ji vyrobit – potřebujeme mnoho energie

Nutná energie větší než klidová energie (hmotnost) páru částice a antičástice ($E = mc^2$)

Urychlovače jako zdroje energie pro produkci antičástic

Účinnost výroby antiprotonů (nyní) – 10^5 protonů ($E_p = 120$ GeV) na jeden antiproton → $1,2 \cdot 10^{16}$ eV/antiproton → $1,16 \cdot 10^{21}$ J/g . **Efektivita 10^{-8} .**

v současnosti se produkuje okolo 10 ng antiprotonů za rok

Současné metody umožňují – zlepšení o 3-4 řády

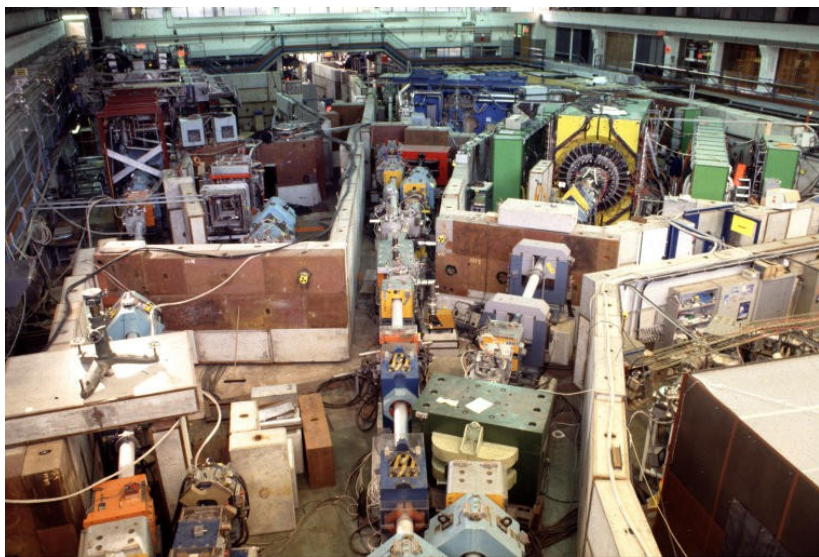
Skladování – magnetická a elektrická pole

Současná produkce stačí jen na kombinovaný pohon

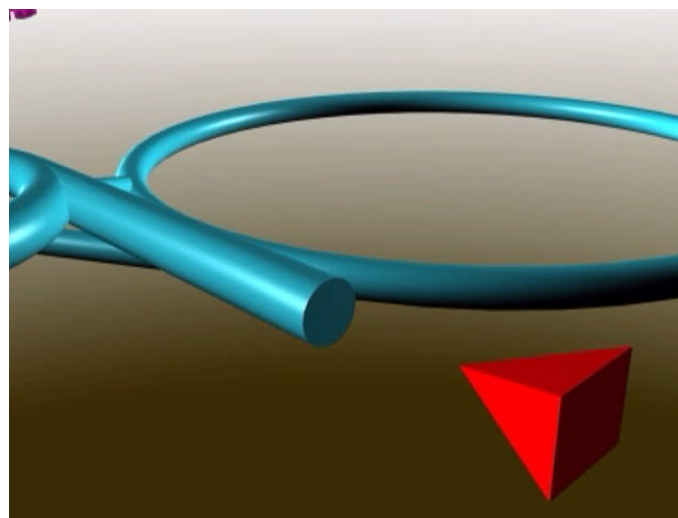
během letu je možno antihmotu uchovávat
v magnetické prstenci (AIMstar potřebuje 28,5 μg)

Dnes jsme schopni udržet antiprotony v magnetické
pasti i stovky dní

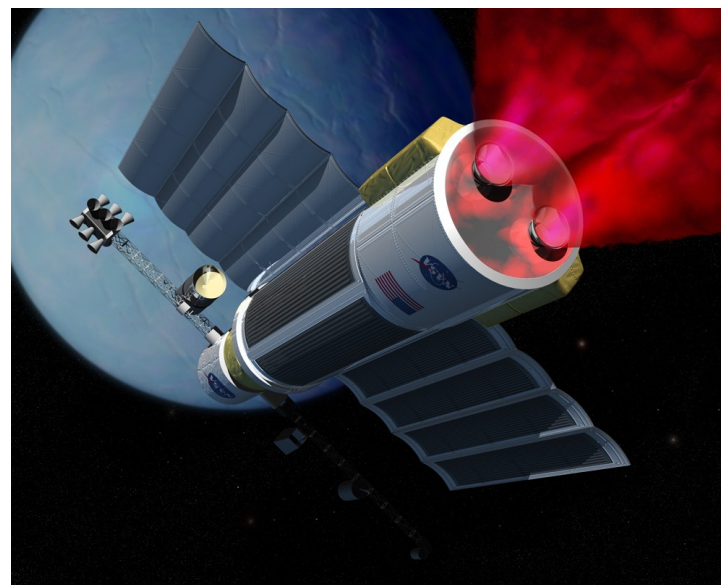
Velké zkušenosti s produkcí pomalých antiprotonů v
CERNu

Část zařízení LEAR pro produkci pomalých
antiprotonů (protonový urychlovač v CERNu)

Produkce antiprotonu – animaci spustit
kliknutím na ni

Mezihvězdná loď AIMstar (studie
provedená na Pensylvánské universitě)

Závěr

- 1) **K intenzivnější činnosti člověka v blízkém i vzdálenějším vesmírném okolí jsou nutné velmi výkonné zdroje energie – zajištění přepravy, tepla a elektrické energie**
- 2) **Těmito zdroji musí být s největší pravděpodobností zdroje jaderné**
- 3) **Jsou tyto možnosti: Radioizotopové, štěpení, jaderná fúze a využití antihmoty**
- 4) **Zatím se využívají radioizotopové zdroje (menší výkony) a štěpné reaktory (větší výkony) Od roku 2003 nová etapa zájmů o tyto zdroje. Nutná „politická zakázka“ – mise, která by takové zdroje požadovala.**
- 5) **Takovou misí by mohla být**
  - A) **trvalá měsíční základna**
  - B) **cesta lidí na Mars**
  - C) **komplexní sonda do vnějších částí Sluneční soustavy**
- 6) **Využití předchozích zkušeností z vesmíru i ze Země**
- 7) **Pro intenzivní osvojení meziplanetárního prostoru a mezihvězdné lety – nutnost osvojení jaderné fúze či využití antihmoty**
- 8) **Technicky jsou problémy řešitelné, jde o to, zda se lidstvo pro toto dobrodružství rozhodne**

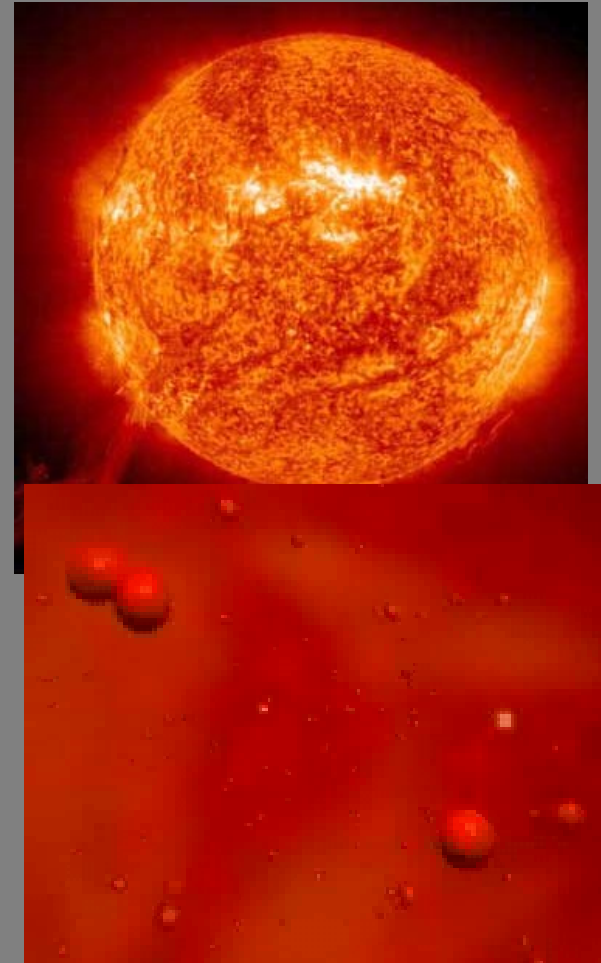

Jaderná syntéza a jaderné štěpení

Jaderná syntéza

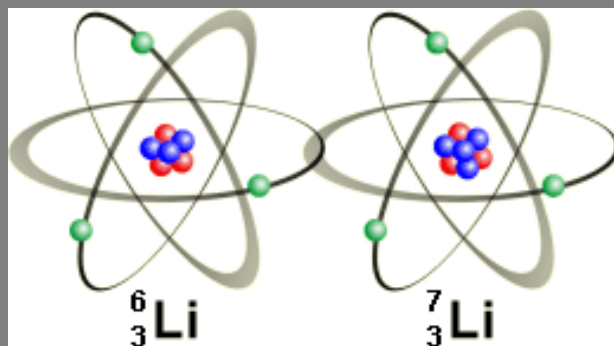
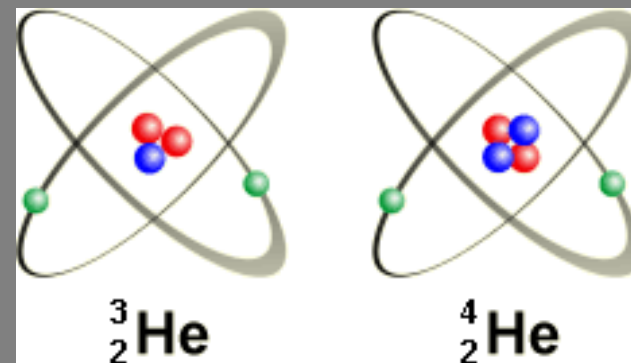
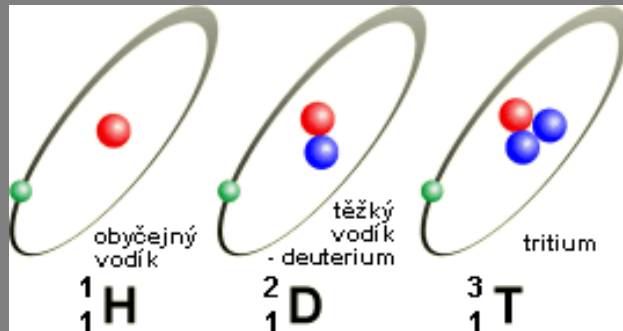
je děj, při němž sloučením dvou lehkých jader vznikne jádro těžší a uvolní se energie.

Jaderná syntéza probíhá ve hvězdách za vysokých teplot – 10^6K .
Jde o termonukleární reakce.

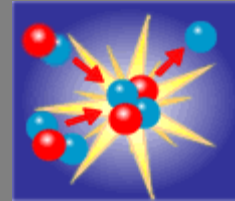
Př. Slunce – vodík se skládá v helium – každou sekundu se přemění 504 miliony tun vodíku v 500 milionů tun helia a 4 miliony tun se vyzáří ve formě energie.

Nejdůležitější izotopy jaderné syntézy.

Proces termonukleární fúze

Nejprve do prstence umístíme několik gramů paliva (D+T).
Toto palivo následně zahřejeme na teplotu kolem 100 miliónů °C.

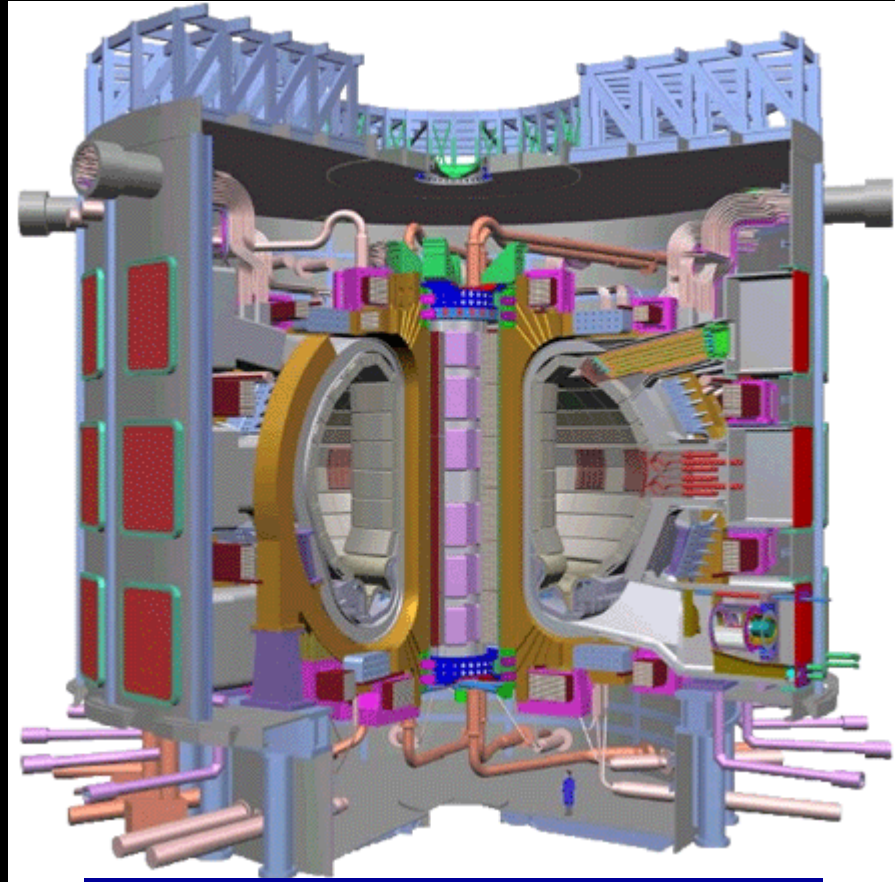
Hlavní část energie vzniklé touto reakcí je odnášena přebytečnými neutrony, které nejsou zachycovány magnetickou pastí.

Vysokoenergetické neutrony jsou zachycovány až obálkou reaktoru, která je tvořena vodou chlazenými štíty s velkým obsahe berylia.

Jako součást obálky reaktoru by bylo možné použít také lithium . Lithium se totiž pod dopadem neutronů mění na tritium a díky tomu by bylo možné přímo získat tu část paliva, která se v přírodě volně téměř nevyskytuje.

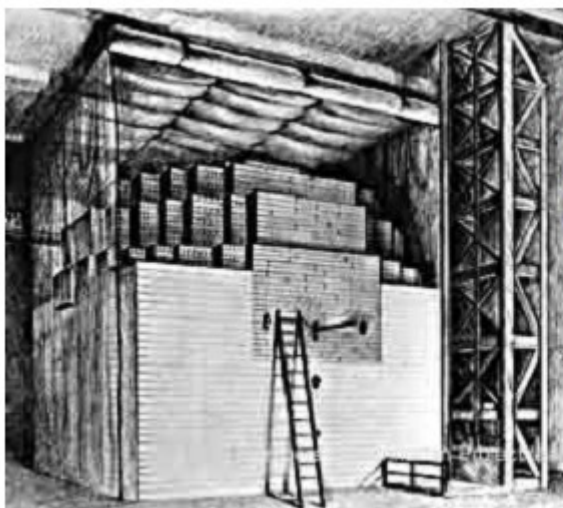
ITER - TOKAMAK nové generace

Výkon > 500 MW, vyprodukuje 5 x více energie než spotřebuje

Jaký je časový plán ITERu?

regulace výkonu: reaktor se udržuje podkritický na okamžitých neutronech, potřebný příspěvek dodávají zpožděné neutrony z neutronového rozpadu fragmentů.

THE

END

Podmínky udržení štěpné reakce

- na 1 štěpení připadají 2-3 uvolněné neutrony
- pro udržení štěpné reakce je nutné, aby v průměru alespoň jeden neutron přežil a vyvolal novou štěpnou reakci
- soupeřící procesy ke štěpení:
  - radiační záchyt v palivu
  - záchyt neutronů v neštěpitelném materiálu
  - únik neutronu
- Účinný průřez pro štěpení závisí na energii přibližně jako $1/v$
- Definuje se několik koeficientů:
- podíl záchytového a celkového σ
$$\frac{\sigma_f}{\sigma_f + \sigma_\gamma} = \frac{1}{1 + \sigma_\gamma/\sigma_f} = \frac{1}{1 + \alpha}$$
  - pro důležité štěpitelné nuklidy se tento faktor zmenšuje s rostoucí energií
  - obvykle se ale používá jiné veličiny

Další koeficienty – neutronová výtěžnost

- neutronová výtěžnost f
  - pravděpodobnost, že n bude absorbován ve štěpitelném nuklidu místo, aby byl absorbován v neštěpitelném, či by unikl ze systému

$$\frac{\text{absorb fissile}}{\text{absorb fissile} + \text{absorb nonfissile} + \text{leak}} = \frac{\text{absorb fissile}}{\text{absorb total}} \frac{1}{1 + \text{leak}/\text{absorb total}} \equiv f P_{NL}$$

- f je frakce absorbovaných n absorbovaných ve štěpitelných nuklidech

$$f = \frac{N_{\text{fis}} \sigma_a^{\text{fis}}}{N_{\text{fis}} \sigma_a^{\text{fis}} + N_{\text{other}} \sigma_a^{\text{other}}}$$

- P_{NL} je pravděpodobnost, že neutron neutře ze systému
  - N je počet „terčkových“ jader
- účinný průřez pro absorpci $\sigma_a = \sigma_f + \sigma_\gamma$ je mnohem větší pro tepelné neutrony než pro rychlé ve štěpitelných nuklidech, a porovnatelný v neštěpitelných $\Rightarrow$ výtěžnost silně závisí na energii a je významně větší pro tepelné neutrony

Další koeficienty

- součin ηf je počet neutronů produkovaných, v průměru, ze štěpení štěpitelných nuklidů na každý neutron absorbovaný v systému
- existují i n produkované v interakcích (zvláště rychlých n) v neštěpitelných nuklidech paliva
- definuje se „faktor rychlého štěpení“ ε

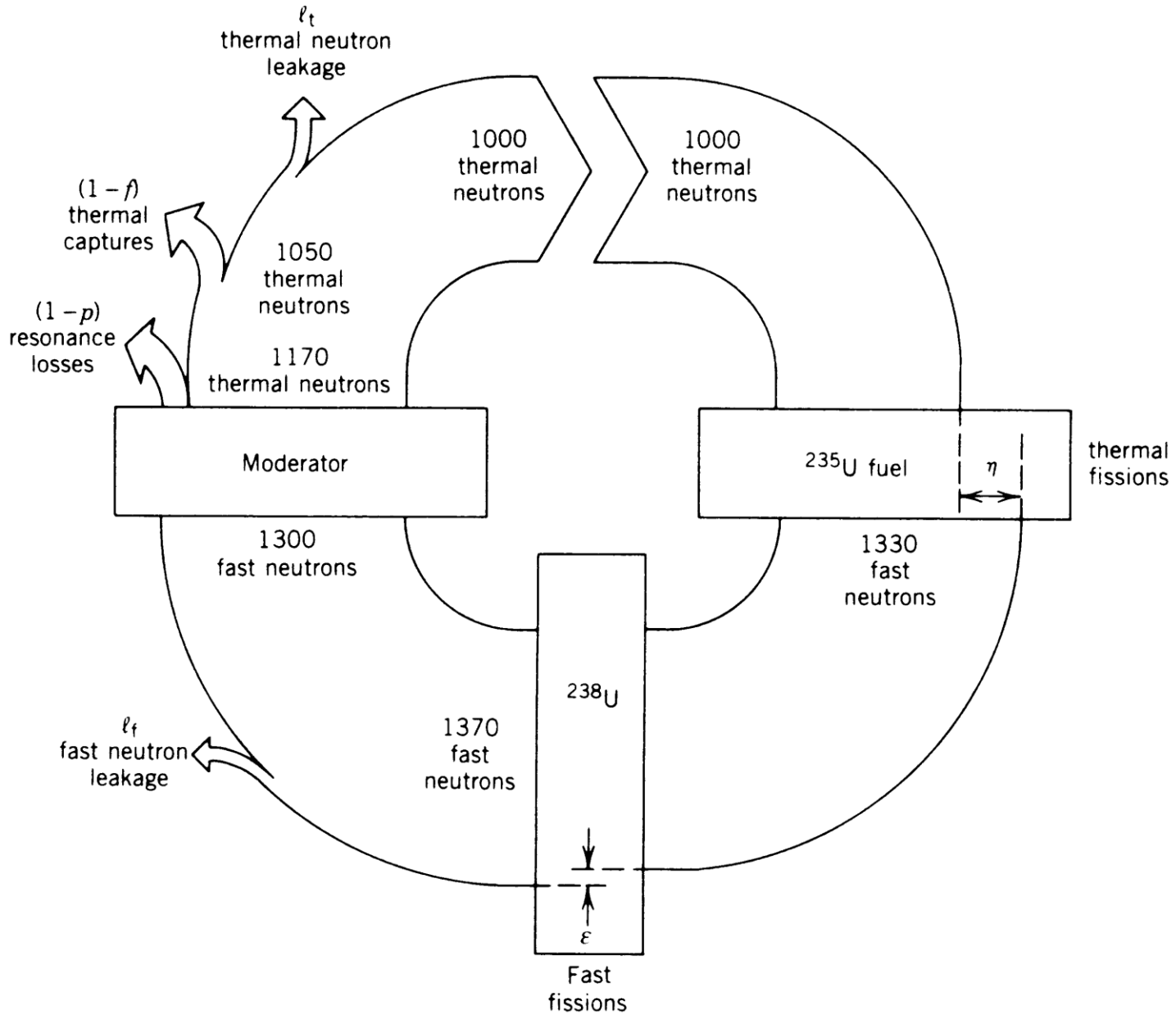
$$\varepsilon \equiv \frac{\text{total fission neutron production rate}}{\text{fission neutron production rate in fissile nuclides}}$$

- $\eta f \varepsilon$ je celkový počet neutronů vzniklých při štěpení na jeden neutron absorbovaný v systému
- $\eta f \varepsilon P_{NL}$ je celkový počet neutronů „uvolněných“, v průměru, na jeden neutron vytvořený v systému při přechozím štěpení

Pravděpodobnost rezonančního úniku p

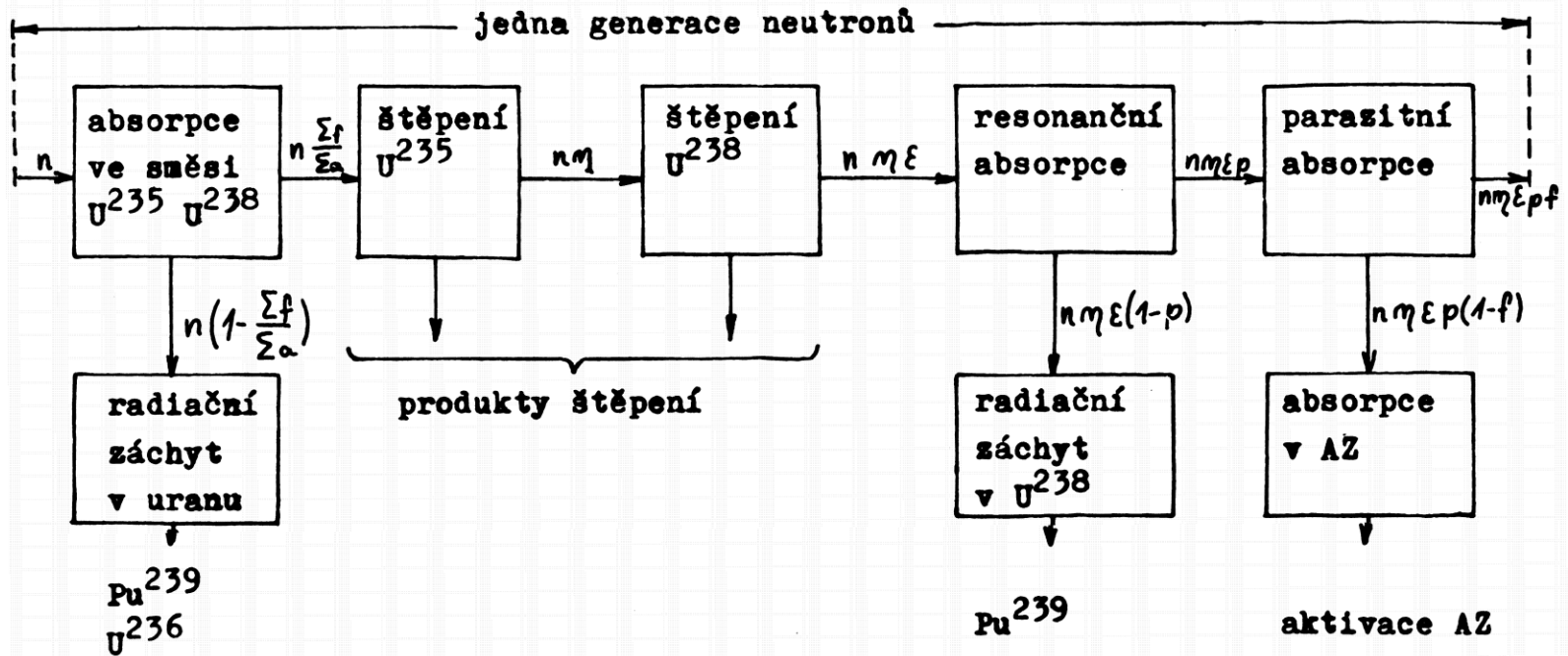
- pst, že neutron není zachycen během zpomalování

Další koeficienty

Ilustrace pro U palivo

na konkrétním případě uranového paliva

Multiplikační faktor

$\eta f \epsilon p P_{NL}$ je celkový počet neutronů uvolněných, v průměru, na jeden neutron vytvořený v systému při přechozím štěpení

- tato veličina je nazývána efektivním multiplikačním faktorem k

$$k = \eta f \epsilon p P_{NL} = k_{\infty} P_{NL}$$

kde k_{∞} je multiplikační faktor nekonečného systému s nulovým únikem

- systém můžeme rozdělit na

kritický ($k=1$)

podkritický ($k<1$)

nadkritický ($k>1$)

- pro typický tlakový vodní reaktor je $\eta \approx 1.65$, $f \approx 0.71$, $\epsilon \approx 1.02$ and $p \approx 0.87$, což dává $k_{\infty} \approx 1.04$; $P_{NL} \approx 0.97$ pro rychlé a 0.99 pro tepelné neutrony $\Rightarrow k \approx 1.00$

P_{NL} lze ovlivnit změnou velikostí systému, případně vhodnou volbou moderátoru, který stihne n zpomalit než se dostanou příliš daleko – redukce úniku zejména rychlých n

k_{∞} je odlišné pro homogenní a heterogenní uspořádání systému

pro přírodní uran homogenně v grafitu je $\eta \approx 1.33$, $f \approx 0.9$, $\epsilon \approx 1.05$ and $p \approx 0.7$, což dává $k_{\infty} \approx 0.88$;

pokud je systém nehomogenní, lze dosáhnout až $p \approx 0.9$

důležité i u těžkovodních reaktorů s přírodním uranem

Popis neutronové kinetiky

- je-li v systému v čase $t = 0$, v systému N_0 n a je-li střední doba života n v systému (čas mezi vznikem a zánikem n) l
  - ⇒ počet n v systému v čase $t = l$ roven kN_0
  - ⇒ v čase $t = ml$ pak $k^m N_0$
    - $l \approx 10^{-6}$ s v systémech, kde je štěpení vyvoláváno rychlými n
    - $l \approx 10^{-4} - 10^{-3}$ s v systémech, kde je štěpení vyvoláváno tepelnými n
- rovnice řídící neutronovou kinetiku

$$\frac{dN(t)}{dt} = \frac{kN(t) - N(t)}{l} + S(t)$$

- pro externí zdroj nezávislý na čase má řešení

$$N(t) = N(0)e^{(k-1)t/l} + \frac{Sl}{k-1} [e^{(k-1)t/l} - 1]$$

- neexistuje stabilní řešení pro $k > 0$; ale pro $k < 1$ existuje asymptotické řešení

$$N_{\text{asymptotic}} = \frac{lS}{k-1}$$

Ilustrace pro U - výbuch

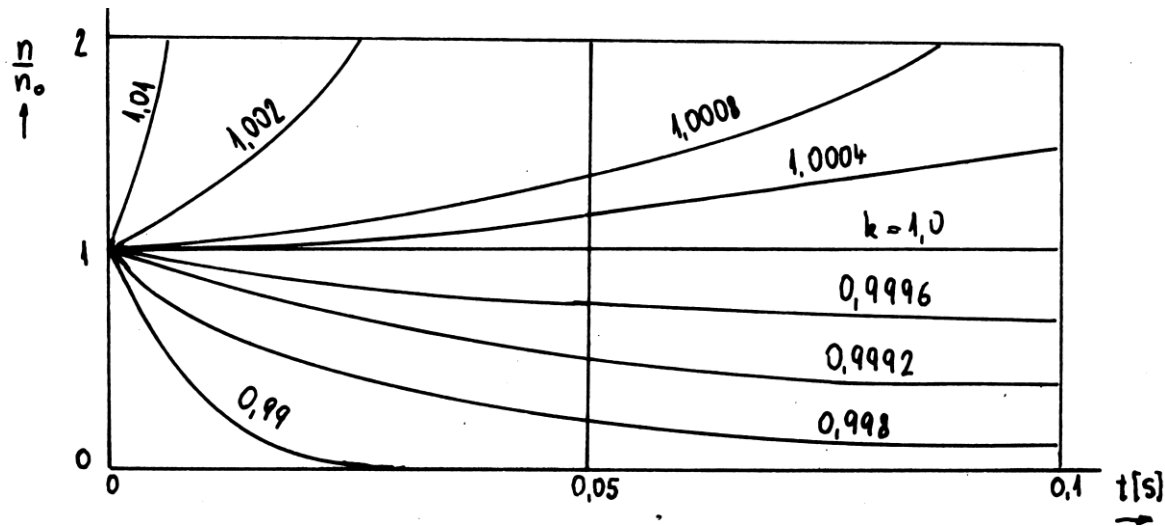
- v prostředí z čistých štěpících se materiálů je doba n cyklu $\tau \approx 10^{-8}$ s
  - při $k=1.1$ jeden počáteční neutron způsobí za $6 \mu\text{s}$ vznik 10^{26} neutronů, tzn. 10^{26} štěpení - taková situace odpovídá štěpení 400 kg uranu za dobu $6 \mu\text{s}$
- V čistém štěpícím se materiálu, lze řetězovou reakci snadno uskutečnit
  - pro ^{235}U , zanedbáme-li zpomalení n při nepružných srážkách s jádry uranu, můžeme předpokládat, že n, uskutečňující štěpení, mají energii 2 MeV $\Rightarrow$ počet druhotných n při této energii je $\nu = 2.68$; radiační záchyt však snižuje koeficient rozmnožení na $\nu = k = 2.58$ - to vede k poměrně malé kritické hmotnosti

Hmotnosti a poloměry kritických koulí

nuklid	m_{crit} (kg)	r_{crit} (cm)
^{233}U	16	6
^{235}U	48	8.5
^{239}Pu	17	6

Časový vývoj hustoty toku

Časový průběh hustoty toku n pro různé hodnoty koeficientu multiplikace

- při takto rychlých změnách je reaktor prakticky neurčitelný!
- z praxe ale víme, že reaktor řídit lze
- mohou za to zpožděné n

Zpožděné neutrony

- existuje více než 50 štěpných produktů, které se rozpadají β s následnou emisí n
- většinou se zavádí 6 pseudoskupin

$$\beta = \sum_{i=1}^6 \beta_i$$

^{235}U	
τ_i (s)	β_i
0.258	0.000168
0.715	0.000824
3.22	0.00263
8.65	0.00121
31.5	0.00137
78.7	0.000246
$\Sigma \beta_i$	0.006448

^{239}Pu	
τ_i (s)	β_i
0.312	0.000073
0.793	0.000216
3.02	0.000687
7.50	0.000452
32.2	0.000584
77.5	0.000080
$\Sigma \beta_i$	0.002092

- pokud by systém pracoval jen s okamžitými n, asi se nedá vůbec uregulovat
- (příznivý) vliv zpožděných n je dán tím, že efektivně prodlouží střední dobu života

$$\bar{l} = (1 - \beta)l + \beta_1\tau_1 + \dots + \beta_6\tau_6$$

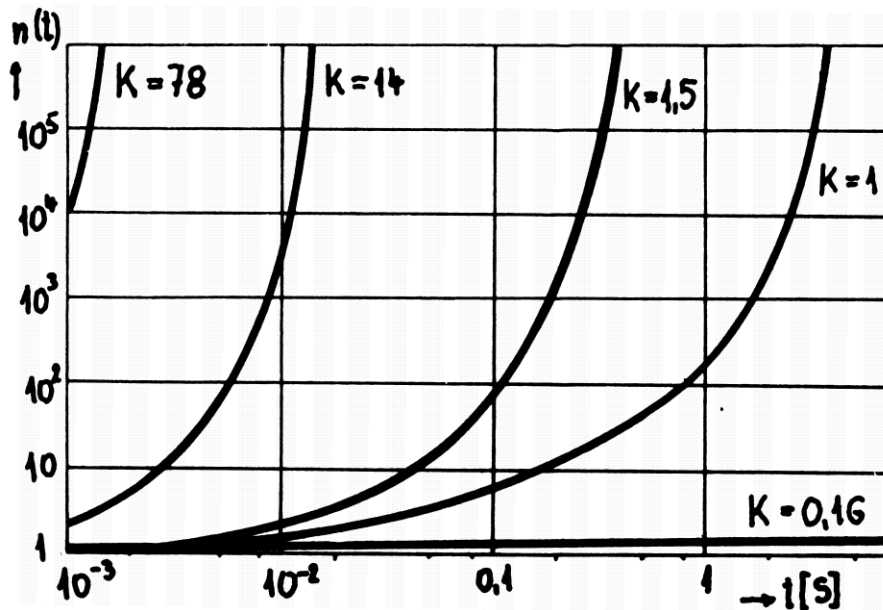
- přestože jsou β malé, hodnoty τ_i podstatně prodlouží stř. dobu života – až o 2 řády
– už umožňuje přiměřenou regulaci

- příklad emise zpožděného n: $^{87}\text{Br} \xrightarrow[56 \text{ s}]{\beta^-} ^{87}\text{Kr} \xrightarrow{\text{n}} ^{86}\text{Kr}$

Zpožděné neutrony - ilustrace

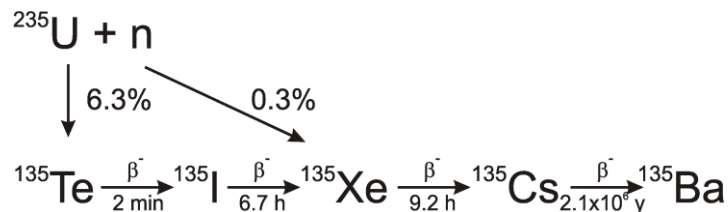
- zpožděné n příznivě ovlivňují délku ustálené periody a umožňují regulaci reaktoru za předpokladu, že $1 < k < 1 + \beta$

odezva na skokovou změnu reaktivity

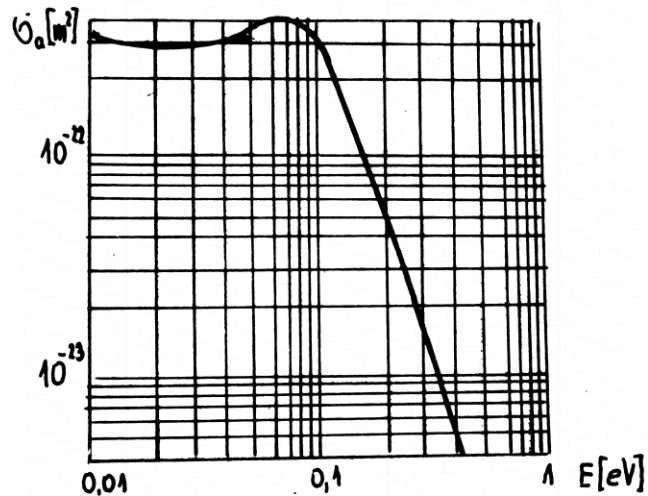
Otrava, zastruskování reaktoru

- Výsledkem štěpení těžkých jader je vznik velkého počtu produktů s různými σ
- některé mají extrémně vysoký σ pro absorpci termálních n
- ^{135}Xe , ^{149}Sm , ^{151}Sm , ^{155}Eu , ^{157}Gd , ^{113}Cd
- působení těchto absorbátorů je velice silné a nelze ho provést globálně jako u ostatních prvků
- absorpce stabilními, nebo dlouhodobými isotopy – zastruskování
- absorpce krátkodobými isotopy - otrava
- otravu způsobuje prakticky jen ^{135}Xe , který má pro tepelné n vůbec největší σ pro absorpci (3.5×10^6 b)
  - tvoří se s výtěžkem 0.3% + následujícím procesem
  - úbytek Xe: rozpadem, nebo absorpcí n (silně závislé na n toku)

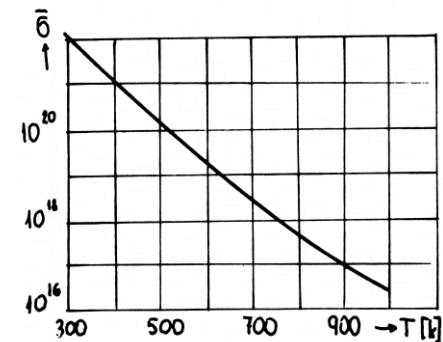

^{135}Xe

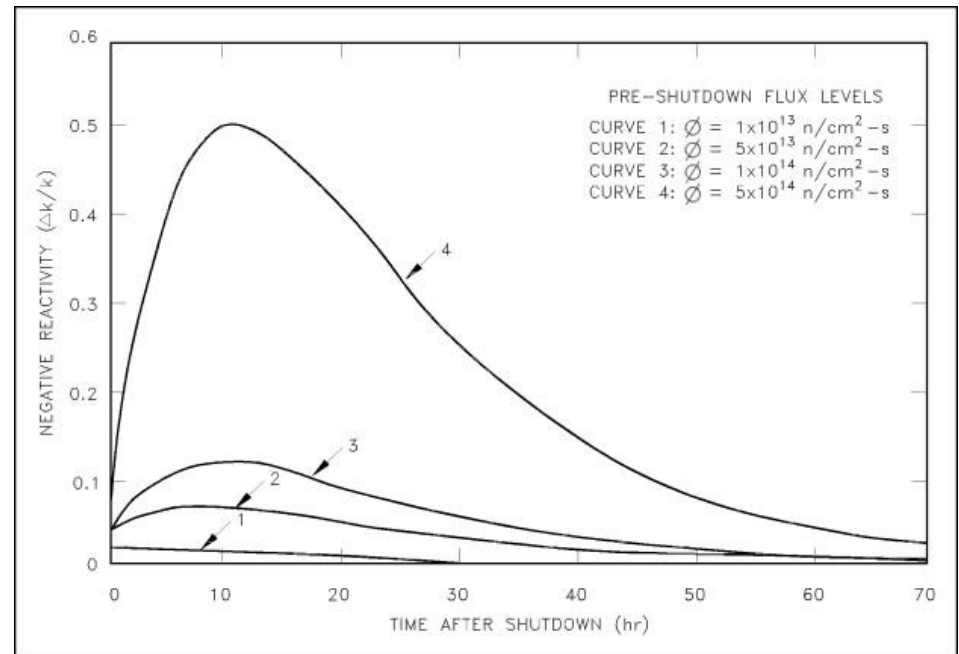
závislost absorpčního $\sigma(^{135}\text{Xe})$
na energii

střední absorpční $\bar{\sigma} (^{135}\text{Xe})$ ja funkce
teploty pro maxwellovské spektrum

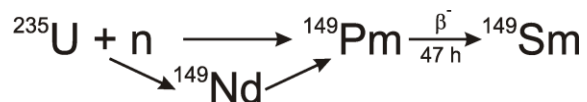
časová změna reaktivity vlivem
 ^{135}Xe po vypnutí reaktoru

Zastruskování reaktoru

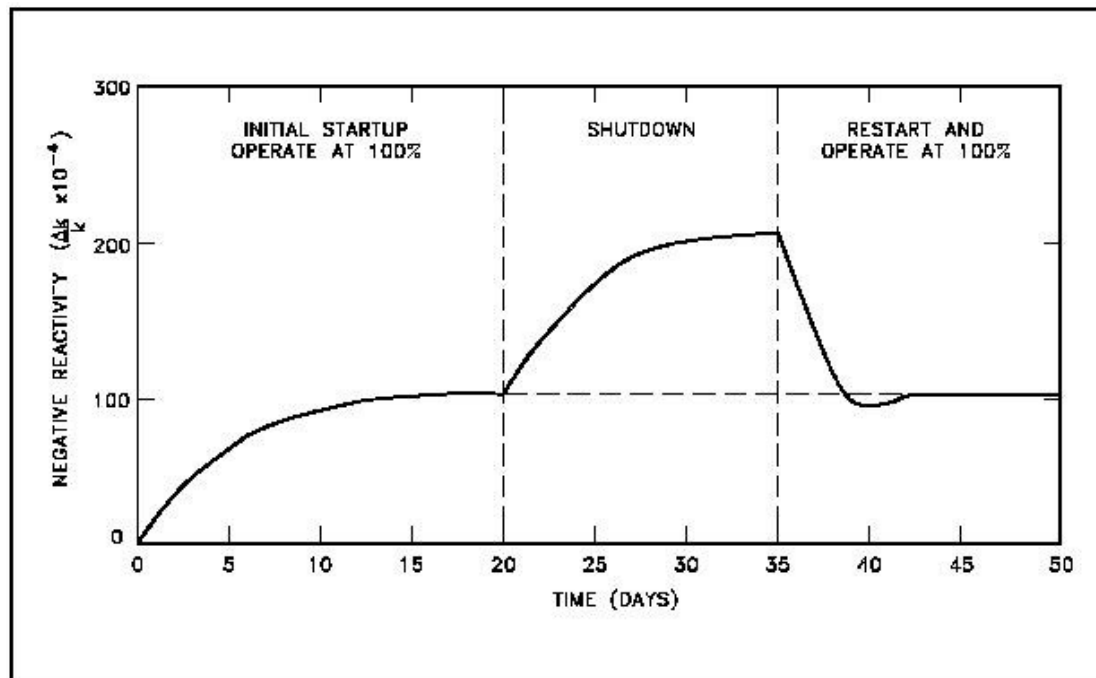
- Vedle silných absorbátorů s krátkou dobou života je nutno počítat i s dlouho žijícími isotopy

- nejvýznamější struskou je ^{149}Sm

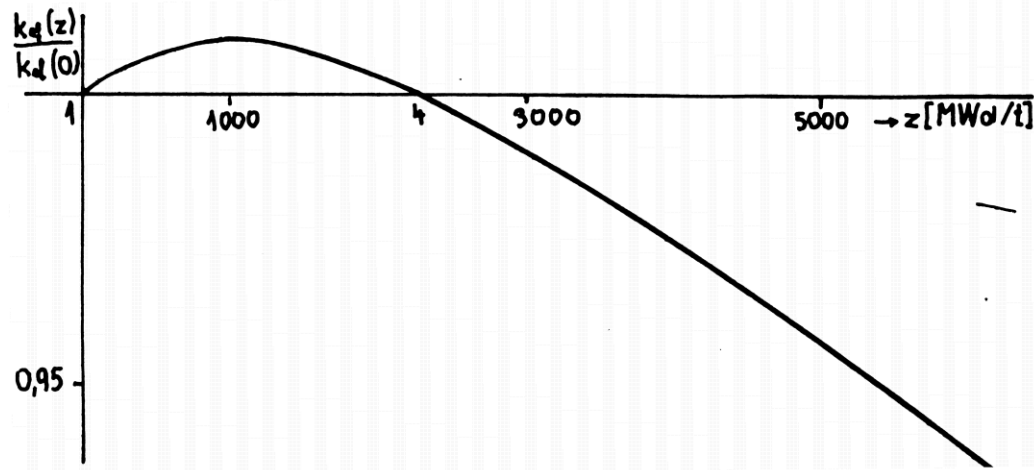
struska	výtěžek (%)	σ (b)
^{113}Cd	0.014	19 500
^{149}Sm	1.3	6.82×10^4
^{151}Sm	0.445	70 000
^{155}Eu	0.03	1.4×10^4
^{157}Gd	0.015	1.6×10^5

chování ^{149}Sm v typickém lehkovodním reaktoru

Závislost n bilance na vyhoření

charakteristická závislost k na efektivní době pro lehkovodní reaktor

- 3 různé druhy absorbátorů mají následující funkce
- kompenzační tyče – pomalé (regulují jen „dlouhodobé změny“)
- regulační tyče – dorovnávají změny „neklidné“ hladiny n
poměrně rychlé zasouvání/vysouvání (0.3 - 2.2 m/s)
- havarijní tyče – reagují na velmi rychlé změny
v dobře navrženém systému by prakticky nemělo nastat
musí být velice rychlé

Kinetika uran thoriových cyklů

- ^{232}Th se poměrně hojně vyskytuje v zemské kůře a může sloužit jako plodící materiál pro ^{233}U (počítá se s ním pro budoucnost)

- ^{233}U má velice vhodné vlastnosti pro štěpení:

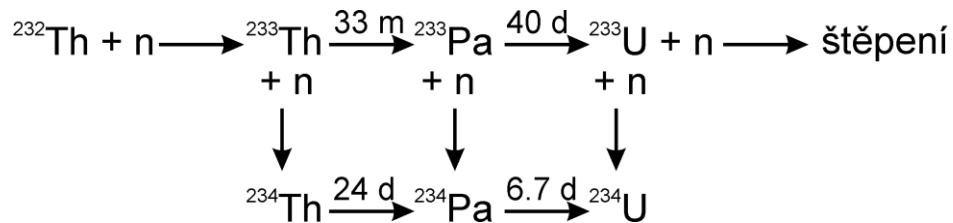
$$\sigma_f = 524 \text{ b}$$

$$\sigma_a = 593 \text{ b}$$

$$\eta = 2.31 \quad (\eta(^{235}\text{U}) = 2.08)$$

na jedno štěpení vzniká 2.61 n

- schéma přeměny Th na U:

Co je to reaktor?

- zařízení s řízenou řetězovou reakcí štěpení
- část reaktoru, která obsahuje štěpný materiál a ve které probíhá řetězová reakce štěpení, se nazývá **aktivní zóna**

Skladba jaderného reaktoru

Základních části standardního reaktoru

- **palivo**
  - dochází v něm ke štěpení a uvolňuje se energie
- **moderátor**
  - pomocí srážek neutronů s jádry atomů snižuje kinetickou energii neutronů
- **chladio**
  - tekutina odvádějící vznikající tepelnou energii ven z reaktoru
- **stavební materiály**
  - tvoří ochranný obal paliva a moderátoru a dále vnitřní vestavby reaktoru
- **reflektor**
  - část reaktoru přiléhající k aktivní zóně a sloužící k odražení co největšího počtu unikajících neutronů zpět do aktivní zóny
- **regulační a ovládací zařízení**
  - absorpcí neutronů umožňují udržovat výkon reaktoru na žádané hodnotě
- **ochranný kryt**
  - chrání obsluhu reaktoru před zářením vznikajícím v rektoru

Skladba jaderného reaktoru (II)

Kontejment

- primární okruh a další bezpečnostní a pomocná zařízení - jsou uzavřeny v ochranné obálce nazývané kontejment
  - jsou vybaveny ventilem s radiačními filtry - po havárii lze přetlakovanou páru vypouštět kontrolovaně do ovzduší s tím, že naprostá většina RA látek bude zachycena na filtrech

Primární okruh

- soubor zařízení, jejichž úkolem je řídit štěpnou řetězovou reakci a odvádět teplo při ní vznikající; hlavní částí primárního okruhu je reaktor

Sekundární okruh

- soubor zařízení, která přeměňují pohybovou energii páry na energii elektrickou; nejsou zde jaderná zařízení a nevyskytují se zde ani RA látky

Chladicí okruh

Dieselgenerátorová stanice

- Pro případ ztráty hlavního i rezervního elektrického napájení vlastní spotřeby je elektrárna vybavena nouzovými zdroji elektrické energie

Klasifikace jaderných reaktorů (I)

lze klasifikovat podle řady hledisek

- podle způsobu využití
  - školní účely, výzkum, výroba radioisotopů, pohon lodí, výroba energie pro účely energetické a teplárenské, pro chemickou výrobu,...
  - většinou víceúčelové
- podle schopnosti reprodukovat palivo
  - konvertor – produkuje nový štěpitelný materiál
  - breeder – pokud vyrobí více štěpného materiálu než sám spotřebuje
  - burner – nepodílí se na produkci paliva
- podle energie n vyvolávajících štěpení
  - rychlý reaktor – $E_n > 100 \text{ keV}$
  - tepelný reaktor – používá termální energii n
  - epitermální (rezonanční) reaktor – používá n s energiemi $1 - 1000 \text{ eV}$ (řídké)

Klasifikace jaderných reaktorů (II)

- podle uspořádání
  - homogenní reaktor – palivo s moderátorem tvoří homogenní roztok nebo směs
  - heterogenní reaktor – palivo od moderátoru prostorově odděleno
- základní fyzikální koncepci aktivní zóny určuje
  - druh použitého paliva a jeho chemická vazba
  - moderátor
  - chladivo
- existuje řada kombinací, ale jen některé jsou fyzikálně možné a jiné technicky, či ekonomicky vhodné
- prozatím se používá výhradně uran-plutoniový palivový cyklus a obstály kombinace moderátor-chladivo:
  - grafit-plyn, grafit-lehká voda, lehká voda-lehká voda, těžká voda-těžká voda
+ u rychlých reaktorů chlazení sodíkem
- pro perspektivní Th-U cyklus se uvažuje o kombinacích
  - grafit-plyn, grafit-tavené soli, lehká voda-lehká voda

Poznámky ke chladivu

- většina reaktorů pracuje s takovým výkonem, že je nutno reaktor chladit
- požadavky na chladiivo reaktoru
  - musí mít příslušné tepelné vlastnosti
  - nesmí korodovat konstrukční materiál reaktoru
  - musí být stabilní vůči ozařování
  - především však, aby chladiivo mělo malý účinný průřez pro záchyt neutronů
- chladiiva, která těmto účelům vyhovují
  - plyn (CO_2 , He) - účinný teprve při vyšším tlaku (větším než 1 MPa)
  - voda
  - těžká voda
  - tekuté kovy
  - tekuté kovy, např. Na, Pb, Bi a K - používají se v energetických reaktorech, kde je požadována vysoká pracovní teplota

Poznámky k palivu (U)

- kovový U je z hlediska svých vlastností velmi špatným materiálem pro využití v energetickém reaktoru
  - hlavní nevýhodou je to, že při teplotě 665°C u něho dochází k přeměně spojené se závažnou změnou objemu za vzniku trhlin a dutin
  - proto se kovový uran nahradil jeho slitinami s kovy málo pohlcujícími neutrony, ale především jeho kysličníky (UO_2)
  - ve slitinách s uranem se nejlépe hodí Zr, neboť se zvětšením pevnosti posouvá teplotu přeměny na technicky využitelnou výši
  - **obohacení uranu** může být
    - nízké (do 5%)
    - střední (do 20%)
    - vysoké (do 93%).
- kovové Pu je ještě nevýhodnější než U, zejména pro svůj relativně nízký bod tavení (637°C)
  - problematika plutonia jakožto jaderného paliva není ještě dořešena do té míry, aby jej bylo možné používat ve stejném měřítku jako uranu.

Poznámky k uspořádání

- někdy se lze setkat nejen s rozdělením na homog. a heterog. reaktor, ale i
- podle konstrukce primárního okruhu
  - **větvový** - chladivo z reaktorové nádoby proudí několika větvemi do výměníku
  - **integrální**, kdy aktivní zóna spolu s tepelným výměníkem jsou umístěny v téže reaktorové nádobě
- podle uspořádání paliva (u heterogenních reaktorů)
  - **reaktor s tlakovou nádobou** - aktivní zóna a celý systém řízení reaktoru jsou umístěny v tlakové nádobě, která snáší potřebný tlak
  - **reaktor kanálového typu** - každý palivový článek je umístěn ve vlastní tlakové trubce
- podle změny skupenství chladiva (je-li chladivem H_2O , či D_2O)
  - **varný reaktor** - v reaktoru dochází k varu a výrobě páry
  - **tlakovodní reaktor** - reaktor pracuje s vodou v kapalném skupenství

Moderátor

- pro práci jaderných reaktorů s tepelnými n má velký význam moderátor
- rychlé n, vznikající při štěpení, se postupně zpomalují při srážkách s jádry moderátoru
- pro popis zpomalování n se zavádí průměrný pokles přirozeného logaritmu energie neutronu při jedné srážce, tzv. **průměrný logaritmický dekrement energie** na jednu srážku
  - je to (střední) hodnota veličiny $\xi = \ln(E/E')$
  - za velmi dobré přiblížení (s chybou do 5%) můžeme považovat vztah $\xi = \frac{2}{A + 2/3}$
  - čím větší hodnota ξ , tím menší průměrný počet srážek na zpomalení
- moderátor by však neměl n zachycovat, musí být tedy zároveň velký $\Sigma_s \Rightarrow$ zavádí se **zpomalovací schopností** $\xi\Sigma_s$
- zpomalovací schopnost však nezahrnuje ještě jeden důležitý faktor a tím je, že látky mohou n také absorbovat - jakákoli látka, která silně absorbuje neutrony, nemá jako moderátor význam
- zavádí tzv. **koeficient zpomalení** (moderace) $(\xi\Sigma_s)/(\Sigma_a)$
  - tento koeficient je pak nejdůležitější veličinou, charakterizující vlastnosti moderátoru

Charakteristiky některých moderátorů

moderátor	ξ	h	Σ_s (b)	Σ_a (b)	$\xi\Sigma_s$	$\xi\Sigma_s/\Sigma_a$
H ₂ O	0.920	20	164	2.2	153	71
D ₂ O	0.509	36	35	0.0032	18	5670
Be	0.209	88	74	0.11	16	150
BeO	0.173	105	66	0.062	11	180
C	0.158	114	39	0.033	6.3	192
H	1.0	18				
D	0.725	25				
He	0.425	43				83
Na	0.084	217				1134
Fe	0.035	520				35
²³⁸ U	0.008	2170				0.0092

počet srážek nutných na zpomalení (ze 2 MeV na tepelnou energii) $h = \frac{\ln\left(\frac{2 \times 10^6}{0.025}\right)}{\xi}$

Reflektor

Jaká látka by měla tvořit reflektor?

- jednou z vlastností reflektoru by měla být co největší schopnost odrazet neutrony zpět do rozmnožujícího prostředí - aby se neutron mohl vrátit zpět, musí se co nejdříve srazit s jádrem reflektoru.
  - dále potřebujeme, aby v prostředí reflektoru nebyl neutron pohlcován, tedy aby se neutron mohl vrátit z co největší hloubky reflektoru
- ⇒ je vidět, že látky, které jsou dobrými moderátory, budou i dobrými reflektory

U - vhodnost ke štěpné reakci (I)

- přírodní uran je prakticky monoizotop - obsah štěpícího se izotopu uranu ^{235}U je velmi malý $\Rightarrow$ nelze v samotném přírodním uranu uskutečnit řetězovou reakci

^{234}U	0.006%
^{235}U	0.714%
^{238}U	99.280%

- třebaže účinný průřez pro štěpení ^{238}U je při $E_n \sim 2 \text{ MeV}$ dost velký, nemůže ^{238}U udržovat řetězovou reakci - při snižování E_n totiž σ prudce klesá a při $E_n < 1 \text{ MeV}$ je $\sigma \sim 0$
- část n ze štěpení má energii menší než 1 MeV - ty nemohou vyvolat další štěpení
- n s $E_n > 1 \text{ MeV}$ se při srážkách s jádry ^{238}U nejčastěji pouze pružně nebo nepružně rozptýlí a nevyvolávají štěpení ($\sigma_s > \sigma_f$) - prakticky každá nepružná srážka vede ke snížení E_n pod hodnotu prahové energie štěpení uranu $^{238}\text{U} \Rightarrow$ pouze 10% n štěpí jádra ^{238}U , dříve než se zpomalí pod energii štěpení
- pro $E_n < 1 \text{ MeV}$ může řetězovou reakci udržovat pouze ^{235}U
- bohužel, při snižování E_n vzroste σ_γ v ^{238}U rychleji než σ_f v $^{235}\text{U} \Rightarrow$ při malé koncentraci ^{235}U v přírodním U dochází hlavně k radiačnímu zachytu n v ^{238}U
- v přírodním U bude tedy $k_\infty < 1$ a jedničky může dosáhnout pouze při obohacení uranu izotopem ^{235}U nad asi 5%

U - vhodnost ke štěpné reakci (II)

- řetězová reakce však může být dosažena i jiným způsobem, a to ve směsích přírodního nebo slabě obohaceného uranu s moderátory neutronů
- při dostatečně velké koncentraci atomů moderátoru ve směsi jsou neutrony zpomaleny na tepelné dráze, než by mohly být zachyceny v ^{238}U
- zatímco při vysokých energiích se účinné průřezy absorpce ($\sigma_a = \sigma_f + \sigma_\gamma$) v ^{235}U a ^{238}U liší jen několikrát, při tepelných energiích se liší 250x $\Rightarrow$ izotop ^{235}U (i při své malé koncentraci) absorbuje n s vyšší pravděpodobností než ^{238}U
- takto může být dosaženo $k = 1$ i při použití přírodního U ve směsích s D_2O , Be, či grafitem
- nejekonomičtější možností je obohacení uranu na 2 až 4% ^{235}U a jako moderátor použít lehkou vodu

